

INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Eget ansvar som diskurs

– en kvalitativ studie av hur människor som bor eller arbetar på HVB uppfattar
ansvarsbegreppet.

Antal ord: 16782

SQ4562, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 15 hp

Scientific Work in Social Work, 15 higher education credits

Kandidatnivå

Termin 6

Författare Mehmet Coskun och Penny Holm

Handledare Fanny Holt

Abstract

Titel: Eget ansvar som diskurs - en kvalitativ studie av hur människor som arbetar med eller tar emot hjälp från socialt arbete uppfattar ansvarsbegreppet.

Författare: Mehmet Coskun och Penny Holm

Nyckelord: Ansvar, Ansvarsbegreppet, socialkonstruktivism, diskursanalys, det individualiserade samhället, nyliberalism.

Vår studie syftade till att undersöka hur människors förstår och förhåller sig till begreppet ansvar. Särskilt fokus har legat på uppfattningen av det egna ansvaret i relation till samhällets ansvar.

Empirin har hämtats från de 7 intervjuer vi genomfört under våren 2019 med personal och boende på ett HVB-hem. Transkriberingarna har analyserats med hjälp av kritisk diskursanalys i relation till sociologiska teorier utifrån Zygmunt Baumans (2001) idéer om dagens individualiserade samhälle och Pendenza och Lamattina (2019) kritiska analys av nyliberalismen.

Vi har i vår empiri funnit att ansvarsbegreppet är svårfångat och upplevs olika men att det finns vissa gemensamma drag för hur ansvarstagande kommer till uttryck. Ansvar beskrevs huvudsakligen som att agera utifrån förväntningar.

Överlag var informanternas uttryck samstämmiga med en nyliberal diskurs. Samtliga informanter betraktade det egna ansvaret gå före samhällets ansvar för individen. Det egna ansvaret uppgavs därtill omfatta livets alla områden, vilket förtydligades med uttalanden om individens ansvar att hantera också bristande förmåga till att ta ansvar.

Några ord av tacksamhet

Tack till personal och boende som tagit sig tid samt frikostigt delat med sig av sina tankar och känslor - utan er, ingen uppsats!

Tack till vår handledare Fanny Holt för konstruktiv, engagerad feedback och vägledning. Och tack för din uppmuntran och din tro på att vår studie var relevant och till vår förmåga att kunna genomföra den - utan dig, inget mod!

Innehåll

Kap 1

1. Inledning	1
--------------	---

Kap 2

2. Problemformulering och relevans för socialt arbete	3
2.1 Syfte	4
2.2 Frågeställningar	4

Kap 3

3. Kunskapsöversikt	5
3.1 Forskningsrapport- en litteraturgenomgång av ansvarsbegreppet	6
3.2 Doktorsavhandling - Ansvar som moraliskt fenomen	7
3.3 Forskningsartikel - Ansvar som egenskap	9

Kap 4

4. Teorier	11
4.1 Socialkonstruktivism	11
4.2 Diskurs	13
4.3 Sociologisk teori - Det individualiserade samhället	13
4.4 Sociologisk teori - Eget ansvar i nyliberal anda	16

Kap 5

5. Metod	18
5.1 Urval	18
5.1.1 Beskrivning av målgruppen för studien	18
5.2 Insamling av empiri	19
5.3 Transkribering	20
5.4 Kodning av data	20
5.4.1 Hantering av citat	22

5.5 Analyismetod	23
5.5.1 Diskursanalys	23
5.5.2 Kritisk diskursanalys	24
5.6 Etiska överväganden	27
5.6.1 Informerat samtycke och ambition att göra nytta	27
5.6.2 Konfidentialitet och integritet	28
5.6.3 Nyttjandekravet	30
5.7 Arbetsfördelning	30
5.8 Metoddiskussion - reliabilitet och validitet	31
Kap 6	
6. Sammanfattning av teman i empirin	32
6.1 Analys	33
6.1.1 Ansvar som fenomen	33
6.1.2 Ansvarskänsla som individuell egenskap	38
6.1.3 Individens ansvar går före samhällets	41
6.1.4 Att ta eget ansvar för bristande förmåga att ta ansvar	45
6.1.5 Gränsdragning för ansvarsbefrielse	46
Kap 7	
7. Slutsatser	54
7.1 Egna reflektioner	55
7.2 Förslag på vidare forskning	56
Litteraturförteckning	57
Bilagor	
Bilaga 1 - Informationsbrev	59
Bilaga 2 - Intervjuguide	60
Bilaga 3 - "Tema-schema"	61

Kap 1

1. Inledning

Under våra liv har vi noterat att begreppet “ansvar” används flitigt och som vore det ett självklart och oproblematiskt ord. Detta trots att det används i en rad olika sammanhang och som vid närmare eftertanke tycks ha flera olika, ibland rent motsägelsefulla, betydelser. I den litteratur vi läst på socionomprogrammet dök begreppet ofta upp utan att det heller gjort oss klokare:

Skau skriver att “varje människa har ett ansvar för att göra det bästa möjliga av sitt liv” (Skau 2003:33). Hon betraktar ansvaret som en inneboende egenskap som varje människa föds med, men att förmågan att kunna ta ansvar av olika skäl kan vara nedsatt (Skau 2003). Skau gör därmed en distinktion mellan ansvar och förmågan att kunna utöva ansvar. Hon betonar också att detta i varje människa inneboende ansvar är något en aldrig kan göra sig fri från; ett personligt ansvar som alltid förpliktigar (ibid.).

Eide och Eide (2004) beskriver hur ansvar ur ett maktperspektiv kan förstås som att ta ansvar för respektive från någon. De förklarar hur en i en dialog genom att vara tyst och inte ta ordet kan överlåta ansvaret för samtalets gång till den andre. Därtill konstaterar de att en god arbetsallians bygger på en överenskommen ansvarsfördelning (ibid.). Här förstås begreppet “ansvar” som något som kan flyttas mellan individer. Författarna beskriver också hur en klient kan behöva konfronteras med sitt eget ansvar för att därmed inse att hen inte längre kan ursäktas i sin oförmåga att göra något åt sina problem (ibid.). Återigen skiljs ansvar från förmågan att agera ansvarsfullt. En typ av konfrontation kan enligt författarna utgöras av att peka på ”brist på förmåga eller vilja att själv ta ansvar” vilket kan ge upphov till känslor av skuld och skam (Eide & Eide 2004: 228). Av detta utläser vi att ansvaret förts tillbaka till en i individen inneboende egenskap, något en inte kan värja sig från samt som något förknippat med skuld.

Det verkar som att “ansvar” existerar på flera nivåer samtidigt. Ansvar kan förstås både som en förmåga liksom något franskilt en förmåga (att kunna ta ansvar). Både som en kärna inuti en individ som hon aldrig kan skiljas från och som något vi kan fördela, ge och ta, från och till varandra. Vi uppfattar också att

idén om att ansvaret finns inom varje individ rättfärdigar retoriken om att inte kunna ursäktas eller frikännas från egen skuld. Överlag upplever vi att kurslitteraturen i många fall genomsyras av ett individualistiskt perspektiv och att ansvarsbegreppet förblir ett svårfångat fenomen. Efter att vi sedan läst ”det individualiserade samhället” av Zygmunt Bauman (2001) väcktes vårt intresse för att undersöka om hans analys av 2000-talets samhälle kan begripliggöra idén om individens eget ansvar.

I en annan kursbok gör Börjesson och Rehn (2009) en intressant genomgång av begreppet “makt”, tillika bokens titel. Författarna beskriver både hur makt kan utövas, mer eller mindre subtilt, problematiserar dess negativa laddning och pekar på situationer då makt kan likställas med att ta ansvar (ibid.). När vi läser boken upptäcker vi att de situationer Börjesson och Rehn (2009) behandlar ofta berör ansvar, ansvarsfördelning, frihet från ansvar och ansvarsutkrävande - trots att begreppet “ansvar” sällan förekommer i texten. T.ex. beskriver författarna hur makttekniker kan få oss att oreflekterat vilja följa regler så att resultatet blir att vi går maktens ärende utan att veta om det (ibid.). Vi gör här en koppling till vår uppfattning om att “ta ansvar” eller vara “ansvarsfull” ibland kan handla om att följa regler och att det finns en inbäddad maktdimension i ansvarsbegreppet. Författarna redogör också för maktens hotfulla och osmickrande konnotationer (ibid.) medan vi tänker att “ansvar” ofta uppfattas omvänt positivt.

Kap 2

2. Problemformulering och relevans för socialt arbete

Enligt socialtjänstlag (SFS 2001:453) 1 kap. 1 § andra stycket framgår det att ett av socialtjänstens mål är att “under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser.” Socialtjänsten kan sägas ha ansvar att beakta andras ansvar för sig själva. Överlag är vår uppfattning att “ansvar” är centralt för allt socialt arbete och att det därför är vanskligt att vi inte riktigt vet hur begreppet ska förstås och om det uppfattas lika för alla.

När vi sökt tidigare forskning rörande ansvarsbegreppet möter vi en uppsjö av olika perspektiv på och definitioner av ansvar. I en artikel beskriver författaren ansvar utifrån sex olika koncept (Vincent 2011). Exempel på förekommande koncept är ansvar som en ”kapacitet”, ”roll” eller ett ”resultat” (ibid.). Trots att ansvarsbegreppet skiljer sig åt så menar artikelförfattaren att alla koncepten ändå kan relateras till varandra (ibid.).

Ju mer kurslitteratur och forskning vi läser desto svårare får vi att ringa ansvarsbegreppets kärna. Vi tänker att betraktelsen av vad ansvar är, vad det förutsätter och hur det fördelas kan ha betydande effekter för individer och hela samhällen. Då fenomenet “ansvar” också kommer med förpliktelser, skuld och makt att definiera rättvisa, anser vi dess okända natur vara särskilt problematiskt. Kanske blir frågan om vad som konstituerar ansvar sällan så aktuell som i mötet mellan klient och socialtjänst. Vi vill därför undersöka hur ansvarsbegreppet förstås av personal respektive ungdomar på ett hem för vård och boende. Målgruppen finner vi intressant då den utgörs av människor som, om än i olika positioner, i viss mening lever under samma tak. Vi undrar om de har en ömsesidig förståelse för vad som konstituerar ansvar och i vilken mån de tillskriver individen eget ansvar för sitt liv.

2.1 Syfte

Syftet med vår studie är att göra en kvalitativ undersökning av hur människor som arbetar med respektive tar emot hjälp från socialt arbete förstår begreppet "ansvar". Vår ambition är att synliggöra ansvarsbegreppets komplexitet samt att undersöka i vilken utsträckning ansvar placeras hos enskilda individer.

2.2 Frågeställningar

- Hur förstår informanterna innebörden av begreppet ansvar?
- I vilken utsträckning tillskriver informanterna individen eget ansvar?

Kap 3

3. Kunskapsöversikt

I detta kapitel kommer vi försöka placera vår studie i det aktuella kunskapsfältet. När vi sökt igenom vetenskapsfältet har vi inte lyckats hitta några tidigare kvalitativa studier som undersökt människors uppfattning av ansvarsbegreppet och dess förhållande till en individualiserings- diskurs. Däremot har vi hittat rapporter, avhandlingar och artiklar som ur skilda infallsvinklar berör ansvarsbegreppet. Vi kommer redogöra ganska utförligt för dessa fynd som vi senare också kommer återkoppla till i vår analys.

Vi har försökt att hitta relevanta studier med hjälp av söktjänsten “supersök” via Göteborgs universitetsbibliotek, söktjänsten Google Scholar samt databasen Sociology Collection. Det har varit en stor utmaning att finna relevant forskning. Sökningar på ordet “ansvar” resulterade i hundratusentals träffar medan termen “ansvarsbegreppet” som en del i en rubrik gav noll träffar på “supersök”. Vår utgångspunkt i sökningarna har varit att ordet “ansvar” alltid skulle förekomma i forskningstiteln. Därutöver har vi i olika konstellationer använt oss av sökorden: *begrepp, definition, innebörd, eget ansvar, koncept, diskurs, liberal*. Sökorden har enligt våra sökkriterier kunnat förekomma i/och/eller som en del i rubriken eller i artikelns abstract. Med samma premisser har vi sökt engelskspråkig forskning med kravet att termen “responsibility” alltid skulle förekomma i forskningstiteln. Vi har använt oss av följande engelska sökord: *“concept of”, liberalism, virtue, accountability, definition, discourse, “own responsibility”*.

Forskningsmaterialet som vi presenterar nedan har vi i huvudsak sökt fram genom de ovan beskrivna söktjänsternas “spårningsfunktion”. När vi hittat artiklar som varit intressanta, men inte användbara för vårt syfte, har vi nyttjat möjligheten att få information om vilka referenser artikeln använt samt vilka andra artiklar som använt dem som källa.

3.1 Forskningsrapport - en litteraturgenomgång av ansvarsbegreppet

Permer och Permer (1994) har via en litteraturgenomgång författat en forskningsrapport för hur ansvarsbegreppet kan förstås. Författarna menar att begreppet är mångtydigt och att ansvar från ett helikopterperspektiv kan tolkas utifrån statsvetenskapliga, juridiska samt filosofiska strömningar. De två första synsätten utgår från en svensk kontext medan de filosofiska tankegångarna tillskrivs internationellt erkända tänkare. Forskarnas syfte med litteraturgenomgången var att lyfta fram olika betydelser av ansvarsbegreppet som är av intresse i svensk skolmiljö. De olika tolkningarna kontextualiserades sedan i en kvalitativ studie där forskarna intervjuade lärare och elever. Analysresultaten visade bland annat att ansvar är något som tilldelas av någon överordnad person, och att både lärare och elever ansåg att ansvarstagande var något som internaliseras och integrerats i ens personlighet.

Det *statsvetenskapliga* ansvaret beskrivs som de effekter politiska beslut får för samhällsmedborgare. Författarna beskriver att samhället fram till 1960-talet präglades av en byråkratisk reglering där tjänstemän, organiserade i ansvarshierarkier, agerade inom givna ramar vilket medförde att den enskilde undgick personligt ansvar. Sedan 60-talet och framåt har samhället, i en strävan efter effektivitet i monetära och tekniska termer, genomgått stora förändringar. Detta har bl.a. bidragit till att offentliga verksamheter avreglerats och att skolor och socialkontor numera drivs utifrån resultatkrav under företagsliknande former. Förändringen legitimeras av sina förespråkare utifrån idén om att ett samhälle präglat av valfrihet leder till effektivare användning av offentliga medel. Medlen fördelas numera i högre utsträckning utifrån marknadskrafter vilket innebär att enskilda samhällsorgan sällan bär ansvar eller kan kontrollera fördelningsresultaten. En konsekvens av skiftet från det byråkratiska till det avreglerade samhället kan förstås som en övergång från en kollektivistiskt till en individualistisk demokratisyn. Det kan också uttryckas som att det som tidigare var det offentligas ansvar numera åvilar individen att ta ansvar för.

Den *juridiska* tolkningen av ansvarsbegreppet är enligt Permer och Permer (1994) förbundet med de rättsliga konsekvenserna av ens handlingar eller icke-handlingar som följer av lagar och avtal. Forskarna lyfter fram att uppfattningar

om vad som anses vara rätt eller fel baseras på ett samhälles rådande etiska koder. Men forskarna poängterar att alla uppfattningar av moralisk/kulturell karaktär inte är föremål för reglering via lagar och avtal, vilket innebär att det juridiska ansvaret inte inkluderar alla delar av det moraliska/kulturella ansvaret (Permer & Permer 1994).

Permer och Permer (1994) redogör avslutningsvis för det *filosofiska* perspektivet av ansvarsbegreppet, vilket inleds med en problematisering av synen på människans fria vilja. Forskarna menar att det i grova drag finns två synsätt på den fria viljan. Antigen är allt mänskligt agerande determinerat (förutbestämt), vilket innebär att vi accepterar att våra handlingar har en orsak och att vi därför inte kan agera fritt eller hållas moraliskt ansvariga för våra handlingar. Eller så är en anhängare av libertarianismens tankegångar som menar att det finns tillfällen när människor kan sägas vara fria och därmed ansvariga för vad de gör. Libertarianismens förespråkare anser att de deterministiska tankegångarna bygger på en illusion och motsätter sig idén om att världen är förutbestämmd. Människan betraktas som fri och förmögen att förstå händelser subjektivt och hen är därmed ansvarig för sina handlingar och sitt liv (ibid.).

3.2 Doktorsavhandling - Ansvar som moraliskt fenomen

Åsa Söderström (2006) har skrivit en doktorsavhandling om elevansvar i det moderna samhället. Forskaren har försökt beskriva och förstå svenska elevers och lärares syn på elevernas ansvar för deras skolarbete och ansvarets relation till samhällsideologier. Den kvalitativa datan har forskaren insamlat genom intervjuer och observationer. Avhandlingens resultat visade att synen på ansvar var samstämmig mellan elever och lärare samt att den ansvarsideologi som var rådande var att eleven ensam var ansvarig för sitt arbete.

Söderström (2006) framhåller, utifrån resultatet av sin forskning, att "ansvar" har blivit ett allt viktigare begrepp i skolmiljöns vardag, att begreppet används relativt oproblematiskt och att dess innebörd oftast tas för given. Däremot menar hon att definitionen av vad som är ett ansvarsfullt agerande inte är lika självklar. Ansvarstagande kan enligt Söderström (2006) betraktas utifrån två föreställningar. Dels kan det uttryckas som att vederbörande tar ansvar genom att *svara an* mot givna regler och normer för vad som anses vara acceptabelt i ett samhälle. Dels

kan ansvarstagande vara att i en uppkommen situation kunna anpassa sitt agerande utifrån *sin egen övertygelse*. Oavsett normer och övertygelser så måste ansvarsbegreppets innebörd förstås med hänsyn till dess sociala och kulturella sammanhang. Vad som menas med "ansvar" behöver alltså inte vara detsamma oberoende av tid och plats (Söderström 2006).

Det är i relationen mellan att *svara an* på något och den *egna övertygelsen* av ansvar som ansvarsbegreppet tornar upp som ett moraliskt fenomen. Genom att *svara an* på något agerar en ansvarsfullt med beaktande av rådande samhällsnormer, vilket ofta sker i situationer med juridiskt ursprung. Genom att efterleva de yttre kraven kan människan skjuta över det moraliska ansvaret för sitt agerande till institutioner som blir vägledande för vad som är ett korrekt handlande. Via styrning och kontroll från institutioner kan människor leva tillsammans även om de har motstridiga intressen och krav. Att uppfatta ansvar som att *svara an* mot givna regler innebär alltså att ansvar är ett agerande som inte nödvändigtvis behöver vara förankrat i det egna självet (ibid.).

Som en motvikt till ovanstående förpliktigande ansvarsform kan ställas ett ansvarstagande som ifrågasätter en okritisk underkastelse av gällande lagar och normer. Detta kontrasterande synsätt säger att en människa själv måste bära sitt eget ansvar och ha en *egen övertygelse* av vad som är ansvarsfullt. För detta måste människan förfoga över sin fria vilja och utveckla ett eget omdöme. Genom att ta ställning kan en person uppnå förändring och därigenom utmana värderingar som tagits för givet. De regler och normer som finns blir ett redskap som formar förmågan att ta ansvar snarare än något som dikterar hur ansvar ska tas. Ansvarstagande utifrån egen övertygelse förutsätter att individen är kreativ och agerar självständigt. Inför motstridiga handlingsalternativ behöver en ta ställning för vad som är rätt eller fel utan att gömma sig bakom regler och normer. Ansvarskänslan utvinns i en reflektion som både riktas inåt en själv och utåt mot omgivningen (ibid.).

Söderström (2006) påpekar att båda definitioner av ansvar kan verka parallellt. Därtill menar Söderström (2006) att bägge fenomen är behäftade med osäkerhet och otrygghet. Det är omöjligt att skapa regler som gäller för alla i alla situationer och att agera självständigt med krav på kreativitet och omdöme kan vara mentalt påfrestande. Söderström (2006) hänvisar till forskning som visar på att dagens västerländska samhälle är på väg i en riktning där det moraliska ansvaret skiftar

från det tidigare rådande normativa ansvaret (*svara an*) till ett mer individualiserat synsätt där individen och dennes frihet idealiseras (*den egna övertygelsen*). En fördel med det individualiserade ansvaret anses vara att det främjar ett moraliskt ansvar som utgår från det egna självet och inte bara från gängse regelverk. En nackdel är att det individcentrerade ansvaret kan ge upphov till egoism och intolerans mot krav som kommer utifrån (Söderström 2006).

Söderström (2006) lyfter även fram att ansvar är något som en visar i relation till sig själv. Identiteten som tidigare ansågs formars av yttre förhållanden och traditioner betraktas i dagens högmoderna samhälle, med alla dess valsituationer, vara reflexivt formad av den enskilde. Den tillit och trygghet som skapas i den enskildes relation till andra är nu av avgörande betydelse för vilka möjligheter en anser sig ha. Individens grundläggande känsla för tillit och av trygghet uppstår i sin tur i det dialektiska förhållandet mellan ansvaret för att skapa sin egen identitet och den yttre världens ansvarstagande för individen (*ibid.*).

3.3 Forskningsartikel - Ansvar som egenskap

När kunskapsteoretiker resonerar kring ansvarsbegreppet så associeras begreppet ofta antingen med uttryck som skyldighet, skuld och bestraffning, eller med vad det innebär att vara en moraliskt ansvarsfull person. Garrath Williams (2008) som är verksam på filosofiska fakulteten vid Lancaster University i Storbritannien vill med sin forskning gå utanför de klassiska filosofiska ansvarsdefinitionerna. Williams (2008) menar att *ansvar* i dagens moderna liberala samhällen är ett karaktärsdrag som efterfrågas i livets alla sfärer. Han vill med sin kritiska analys av ansvarsbegreppet påvisa att begreppet, sedd som en god egenskap, har en given plats i det liberala samhällets moraliska diskurs (*ibid.*).

Williams (2008) hämtar sin forskningsinspiration från vad som enligt honom är praktiska realiteter i dagens moderna liberala samhällen och väljer därför att inte vända sig till vad existerande teorier har att säga om ansvarsbegreppet. Williams (2008) definition lyder: *Ansvar representerar viljan att svara an på en mångfald av normativa krav*. Huvudpoängen står att finna i kopplingen mellan ansvar och mångfald. Betoningen av mångfald är självklar, för där ansvar existerar är ansvaret alltid mångfaldigt. Exempelvis har en yrkesverksam förälder samtidigt

ansvar både för sitt barn, för sitt barns ansvarstagande och för sitt eget ansvarstagande gentemot sin arbetsgivare (ibid.).

Det som kännetecknar det vuxna ansvaret utgörs av två utmärkande drag; dels kapaciteten att röra sig mellan olika domäner/referensramar och dels att kunna ansvara för tidigare handlingar och/för att kunna planera för framtida insatser. En ansvarsfull vuxen behöver kunna förflytta sig *i* och *mellan* olika positioner där en behöver ta ställning till flera olika normativa krav. Kravens mångfald ger upphov till spänningar där den vuxna måste värdera olika motstridiga påbud. Ansvarsfullhet i relationer kräver att en eftersträvar ett opartiskt omdöme. Williams (2008) påpekar dock att en bör beakta individens förmåga som en faktor som påverkar viljan att ta ansvar. Han menar att individens mentala resurser kan påverka ens möjliga respons på de normativa krav som ställs. Samtidigt lyfter han ett varningens finger för personer som på grund av "lättja" är ovilliga att nyttja sin inneboende kapacitet och svara an på normativa krav (ibid.).

Williams (2008) skriver att de goda egenskaperna som framträder med ansvaret hämtar kraft ur viljan att ta ansvar tillsammans med tilliten till andra. När ömsesidigheten mellan dessa fallerar så vacklar även ansvaret i stort. Ansvar är alltså något som skapas i ett mellanmänniskt beroendeförhållande. Williams (2008) noterar också att allt som kan sägas om en ansvarsfull person också kan göras gällande för en ansvarsfull organisation: parterna är väsentligen beroende av varandra för att uppfylla sina roller i det liberala samhället.

Kap 4

4. Teorier

I följande kapitel kommer vi beskriva de teorier vi tagit till hjälp för att analysera vår data. Vi börjar med att redogöra för vårt ontologiska antagande som utgår från en socialkonstruktivistisk förståelse av verkligheten. Därefter förklarar vi vad diskurs, diskursanalys och kritisk diskursanalys är. Den kritiska diskursanalysen utgör både teori och analysmetod och i kapitel 5 beskriver vi vidare Faircloughs kritiska diskursanalys. Slutligen redogör vi för våra sociologiska teorier utifrån Zygmunt Baumanns (2001) idéer om 2000-talets individualiserade samhälle och Pendenza och Lamattinas (2019) kritiska analys av nyliberalismen.

Våra val av teorier ankommer på att studien syftar till att undersöka ett *begrepp* och i vilken mån förståelsen för det representerar en individualistisk diskurs. Den socialkonstruktivistiska teorin gör sig gällande då den problematiserar språkliga konstruktioner. Det senare gäller också för diskursanalys vilken i sin tur problematiserar språkliga konstruktioner i relation till överordnade strukturer. Slutligen finner vi det lämpligt att spegla förståelsen av ansvarsbegreppet i relation till teorier som behandlar frågan om individens ansvar; samhällets individualisering samt nyliberalismens eventuella påverkan på våra föreställningar om individuellt ansvar.

4.1 Socialkonstruktivism

Socialkonstruktivismen är en sociologisk infallsvinkel för hur verkligheten kan förstås. Den sanning som existerar enligt socialkonstruktivister tar sin utgångspunkt i språkliga strukturer, vilka anses ha en avgörande roll för hur socialt liv och mänskliga subjekt gestaltar sig. Ur språket bestäms mänskliga innebörder, övertygelser och beteenden – verkligheten kan alltså inte förstås utan språket. Den verklighet som skildras förkastar idén om ett neutralt observationsspråk. Det sätt på vilket socialkonstruktivister väljer att se världen på utgår från att språket fungerar som en lins för hur det sociala livet kan förstås. Det språk som döljer sig bakom linsen är ett språkbruk som bestäms av olika experter,

t.ex. av läkare - vilkas språkbruk då benämns som en medicinsk diskurs (Bergström & Boréus 2018; David & Sutton 2016).

När forskaren vill analysera och förstå världen utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv accepterar hen ett antal filosofiska förutsättningar som det socialkonstruktivistiska tankesättet vilar på. Forskaren ska enligt denna hållning inta en kritisk hållning inför till synes självklar kunskap vilken inte nödvändigtvis ska betraktas som objektivt sann (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Kunskap produceras enligt detta synsätt genom sociala interaktioner varigenom gemensamma sanningar utformas. I dessa processer görs ibland ansträngningar för att lyfta fram vad som är sant eller falsk. Vår uppfattning av hur verkligheten är förskaffad påverkar i sin tur vårt sätt att förhålla oss till och agera i världen och får därför konkreta konsekvenser. Genom att agera på ett specifikt sätt (diskursivt) bidrar vi också till att rekonstruera och upprätthålla sociala mönster. Identiteter och sociala relationer konstrueras således socialt och inte bara av yttre omständigheter (ibid.).

Socialkonstruktivismen utgår från att vår världsbild konstitueras av de kategorier människan konstruerar utifrån sina referensramar. Världsbilder präglas i sin tur av vår historia och våra kulturella erfarenheter – vår världsbild är alltså kontingent – vilket innebär att våra identiteter och vår syn på världen kunde varit annorlunda och att de kan förändras över tiden. Eftersom synen på vad som är den rätta världsbilden varierar kan sociala handlingar kollidera med varandra. (ibid.).

Det är med utgångspunkt i en socialkonstruktivistisk förståelse om att begrepp, så som ”ansvar”, inte har en enligt naturen given mening, som vi väljer att titta närmare på hur begreppet kan förstås. Idén om att människans uppfattning av ord och handlingar styr hens interaktion med världen aktualiserar för oss vikten av att medvetandegöra varandra om vad vi kommunicerar och hur det förstås av, och i förlängningen formar, andra.

4.2 Diskurs

Diskurs betyder ”konversation”, ”diskussion” eller ”tal”, men oavsett definition så är det språkanvändningen som står i centrum. Språket ses som en produktiv kraft i samhället, som får effekter, och därför kan analyser av diskurser skapa förståelse för hur det sociala livet och samhället ständigt konstrueras (Svensson 2019). En mer ingående definition av diskursbegreppet kan förstås som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen” (Börjesson & Palmblad 2007:13). Det som är av avgörande betydelse i den citerade meningen är vad det ”bestämda sättet” ger uttryck för – nämligen att det finns givna ramar att förhålla sig till för att ens utsagor ska betraktas som rimliga och korrekta. Språket lämnar ändå möjligheter för människan att tänka utanför en diskurs givna ramar och det kan skapas parallella diskurser. När olika samhällsarenor kämpar för att deras respektive diskurs och dess definitioner ska nå dominans betecknas det som en diskursiv kamp (Börjesson & Palmblad 2007).

4.3 Sociologisk teori - Det individualiserade samhället

Den polsk-brittiska sociologen Zygmunt Bauman (2001) har i boken “Det individualiserade samhället” gjort en omfattande analys av dagens samhälle. Bauman blickar först bakåt och beskriver hur vår livssituation förändrades när vi blev bofasta vilket gav upphov till en marknära livsstil med lokal gemenskap och möjlighet till att organisera sig kollektivt. Hela vår samhällsstruktur har sedan dess formats utifrån dessa förutsättningar; ekonomiskt, politisk och relationsmässigt. Till följd av internet och globaliseringen har det nu, efter flera tusen år, skett ett brott mot denna ordning. Idag, menar Bauman, svävar makten ovan och utom räckhåll för lokala, ens nationella, organ; makten har skiljts från politiken. Makten existerar nu i symbios med globala ekonomiska transaktioner (Bauman 2001).

Fram tills för några decennier sedan bestod, för de flesta människor, både arbetslivet och privatlivet av stabila relationer som inte sällan varade (arbets-) livet ut. Anställningsformerna var trygga och om de hotades kunde arbetare organisera sig och använda sin kollektiva makt för att åter säkra sina positioner. Trygghet präglade i många avseenden människans tillvaro, det som saknades var

frihet. Frihet att bryta vanor, lämna relationen, byta yrkesroll eller att flytta någon annanstans (ibid.).

Bauman (2001) beskriver förhållandet mellan trygghet och frihet likt en vågskål där den ena dimensionen bara kan växa på bekostnad av den andra. Idag har vågskålen tippat helt åt det andra hållet: vår frihet är oändlig. Paradoxalt nog kan vi sägas vara tvunget fria, för vi inte bara *kan* välja utan vi *måste* också välja. Våra liv är präglade av val. Friheten är dock inte jämnt fördelad, den har liksom övriga mått på livskvalitet polariserats och blivit en lycka för den ena och ett ok för den andre. Frihet innebär både ovisshet och osäkerhet. Vi måste välja även om vi inte kan förutse konsekvenserna av våra val, vilket vi inte kan till följd av att ingen längre tycks ha kontroll över samhällsutvecklingen (Bauman 2001).

Friheten kommer med ett krav på att vara flexibel, vilket gäller för både individer och stater. För att överleva måste alla kunna anpassa sig till nya och ständigt föränderliga ordningar. Att protestera är lönlöst i en värld där den lokala politiken förlorat sin makt. Samhällets elit utgörs nu av de talangfulla som lyckas upprätthålla en livsstil i ständig rörelse och för de av dem som njuter av flexibiliteten blir tillvaron trivsam. För de som befinner sig lägre ner i samhällsskiktet uppdragas istället frihetens baksida; otryggheten. Förvissade om insikten att deras arbetskraft alltid är utbytbar och när som helst kan bli överflödig (ibid.).

De enda som någorlunda kan förutspå sin framtid och som inte utkrävs vara flexibla är de som står helt utanför arbetsmarknaden. I denna tid då tryggheten har blivit en bristvara har det uppstått en klyfta mellan de motvilligt flexibla arbetstagarna och de motvilligt "trygga" som står utanför arbetsmarknaden. De förra känner föga sympatier för de senare. Förr kunde den senare gruppen betraktas som en reservarmé för framtida arbete, men idag då mänsklig arbetskraft reducerats allt mer blir gruppen istället överflödig. Överflödig då den inte kan konsumera, i en värld där konsumtionen förväntas driva samhället framåt. Utan sympatier från omvärlden då den ofrivilligt trygga, om än hopplösa, situationen är något övriga grupper inte kan relatera till (Bauman 2001).

Politiskt har vi gått från ett rättvist samhälle till ett samhälle för mänskliga, individuella, rättigheter. Dessa rättigheter har också blivit skyldigheter för individen att själv hantera och göra det bästa av. Vi lever i ett ständigt projekt av att skapa oss själva via lösa förbindelser och den nya samhällsordningen utgörs av

individer istället för medlemmar. Medlemmar ingår i ett kollektiv, men i dagens konkurrenspräglade samhälle står vi ensamma. Det vi upplever oss ensamma i betraktas som individuella problem, så även om vi finner gemenskap med andra som också upplever sig ensamma, så är vi ensamma på olika unika sätt. Sympatierna för den andre räcker därför inte till att skapa ett kollektivt motstånd för att erövra gemensamma rättigheter, för den gemensamma nämnaren har upplösts (ibid.).

Vår nya tidsanda förklarar för oss att vi har oss själva att skylla för vår arbetslöshet, vår ohälsa, vår bristande sociala kompetens eller för vår känsla av hopplöshet. Vi måste helt enkelt bara, själva, anstränga oss mer och bli bättre. Individen lämnas åt att orientera sig i den uppsjö av information, expertutlåtande och inspiratörer som står till buds. I denna djungel av information förväntas vi förhålla oss kritiskt, sträva efter att nå den bästa kunskapen och på så sätt kunna göra de bästa valen. När individen misslyckas, har hen bara sig själv att skylla.

Denna tillvaro av ständig självförbråelse eller hot om självförbråelse har en destruktiv inverkan på välmående och i denna frustration har vi nu blivit blinda för att se att det är de osäkra omständigheterna som ger upphov till lidandet. För enligt vår rådande diskurs är det individen ensam som ansvarar för hela sitt liv. Samhället utgörs förvisso av risker och motgångar men det ankommer numera på individen att förhålla sig till dem. Bauman (2001) menar att detta förhållande utgör "den andre modernitetens" stora motsägelser; vår rätt att bli vad vi vill trots att möjligheterna för självförverkligande varken kan överblickas eller nödvändigtvis står att finna. En anledning till detta ankommer på vår omöjlighet att få ett grepp om nuet, vilket är en förutsättning för att rationellt kunna planera för en framtid (ibid.).

Bauman (2001) beskriver "ansvar" som att förstå hur din nästa påverkas och är beroende av ditt agerande och att som moralisk person ta ansvar för denna omständighet. Problemet är att *beroende* idag har stigmatiserats. Idag ska alla vara självständiga och idén om vårt relationella beroende och samskapande tycks gått förlorad. Vår tids ideal är flexibilitet och *beroendet* blir ofrånkomligen dess negativa motsats. I vår ekonomiskt rationellt styrda samhälle, blir människan som står utanför arbetsmarknaden värdelös och hens beroende av bistånd blir en börda. När det saknas ekonomiska incitament för att en välfärdsstat ska agera återstår endast etiska argument för att samhället ska hjälpa individer. Bauman (2001)

förkunnar att ”eftersom kärnan i all moral är det ansvar som människan tar för andras mänsklighet är detta också måttet på ett samhälles etiska standard.” (Bauman 2001:100). Vår moraliska räddning står nu att finna i etiken, inte i förnuftet, för det finns idag inget förnuftigt med att hjälpa människor som inte kan bidra till samhällsekonomin (Bauman 2001).

4.4 Sociologisk teori - Eget ansvar i nyliberal anda

Som en fortsättning på Baumans (2001) redogörelse för dagens individualiserade samhälle har Pendenza och Lamattina (2019) studerat nyliberalismens syn på frihet och eget ansvar. Enligt artikelförfattarna råder det i dagens samhälle en storskalig debatt där individens frihet står i centrum. Författarna menar att nyliberalismen, som friheten ger uttryck för, ger upphov till kraftigt nedbrytande konsekvenser för samhället. Utifrån deras negativa inställning till de nyliberala tankegångarna vill författarna lyfta fram sociologen Émile Durkheims samhällsvision som en kontrasterande livsfilosofi. Vi kommer i vår redogörelse av artikeln företrädesvis fokusera på de nyliberala tankegångarna i relation till ansvars/frihetsbegreppet och sedan avslutningsvis kort beröra Durkheims syn på ansvarsbegreppet.

Det nyliberala samhället med sitt fokus på det egna ansvaret som princip kan spåras tillbaka till tidigt 1970-tal. Anhängare av ideologin tog avstånd från den rådande samhällssynen som förespråkade det kollektiva ansvaret. Nyliberalism har mycket gemensamt med liberalismen men särskiljer sig i sin starka tro på den fria marknaden som garant för individens frihet (ibid.).

Enligt Pendenza och Lamattina (2019) är den nyliberala människan en självständig individ som bortser från socialt ansvar och dess moraliska skyldigheter. Frihet för nyliberalen är synonymt med en fri marknad och referensen till den fria marknaden är i sin tur ett uttryck för en nyliberal ekonomisk diskurs. Nyliberalen menar att tilltron till samhällets välfärdspolitik avskräcker människor från att förbättra sina egna levnadsförhållanden. Enligt denna filosofi vill människan vara ansvarig för sitt eget bästa i konkurrens med andra och betackar sig därför att vara en produkt av välfärden. Därav är inte heller individen skyldig samhället någonting i gengäld. Snarare, menar nyliberalismen, är samhället ett potentiellt hinder för den personliga frihetens fortlevnad. Det

samhället *ska* göra är att motverka vad de benämner ”negativ rättvisa”. Negativ rättvisa är överflödigt inblandning från samhället, vilken anses begränsa individens eget ansvarstagande och därmed också individens frihet. I kontrast ställer de den ”positiva rättvisan” som frigör människan genom att motverka inskränkningar för de grundläggande mänskliga rättigheterna.

Människan har enligt nyliberalismen medfödda rättigheter som samhället på sin höjd kan forma men aldrig skapa. Samhällets uppgift är att se till att de rättigheterna efterlevs men i övrigt bör människan frigöras från moraliska regler och samhällelig inblandning. Inte heller ska en utsättas för fysisk eller psykisk påverkan från andra individer eller från samhället i stort (Pendenza & Lamattina 2019).

För nyliberalen finns en tydlig koppling mellan ansvar och frihet där det ena inte kan existera utan det andra. Ett agerande anses bara ansvarsfullt när det sker avsiktligt och frivilligt och förutsatt att individens mentala förmåga inte är begränsad. Samhället ska enbart fokusera på att förhindra den negativa rättvisan medan all annan frihet ska alstras från den ”fria marknaden”. Den fria marknaden ersätter samhället roll och så upphör det sociala ansvaret.

Pendenza och Lamattina (2019) menar att det nyliberala samhällets syn på frihet och ansvar har lett till att välfärdsystemet börjat falla ihop samtidigt som det rubbat de etiska principer som samhällssystemet byggts på. Författarna problematiserar den nyliberala definitionen av ansvar och menar att dess fokus på beräkning av konsekvenser, särskilt ekonomiska, urvattnar ansvarets moraliska komponent. I en värld där individen står ensam förintar också möjligheten att förutse konsekvenser.

Som kontrast till nyliberalismen syn på förhållandet mellan samhälle och individ ställer Pendenza och Lamattina (2019) Durkheims tankar om individen som en produkt av samhället. Ur denna synvinkel har staten, istället för nyliberalismens marknad, som uppgift att aktivt producera frihet genom att erkänna individens rättigheter i termer av positiv rättvisa. Omvänt från nyliberalismen betraktas statens roll som upphovsman för de möjligheter en individ ges. Därtill betraktas individens syn på moraliskt tänkande vara en spegelbild av den moralsyn samhället vill förmedla (Pendenza & Lamattina 2019).

Kap 5

5. Metod

I detta kapitel kommer vi beskriva de metoder vi använt för insamling, transkribering och kodning av vår empiri. Vi redogör sedan för vår analysmetod: kritisk diskursanalys. Därefter beskriver vi våra etiska överväganden som följt oss genom hela uppsatsprocessen. Slutligen beskriver vi vår arbetsfördelning och för en metoddiskussion.

5.1 Urval

Vår empiri har inhämtats genom intervjuer med personal och ungdomar på ett HVB-hem. Vår ambition har varit undersöka hur människor som arbetar med socialt arbete samt är mottagare för sociala insatser tänker och uttrycker sig kring begreppet "ansvar". Urvalet baserades på vår uppfattning om att målgruppen representerar en röst från en utsatt grupp i samhället samt de som jobbar för att hjälpa dem. Diskursivt finner vi denna röst relevant då vi tänker att den kan vittna om hur långt en diskurs i samhället nått.

Ytterligare ett skäl till vårt urval kom sig av en intresseväckande erfarenhet. En av oss uppsatsskrivare hade utfört sin verksamhetsförlagda utbildning på det HVB studien kom att genomföras på. Under sin praktik noterade hen att begreppet "ansvar" ofta användes men utan att dess betydelse problematiseras, trots att begreppet "ansvar" var ett av arbetsplatsens ledord. Vi kände samtidigt igen denna jargong från samhället i övrigt, där begreppet ofta används utan att dess innebörd diskuteras. Önskvärt vore förstås att också undersöka fler arbetsplatser, uttalanden i media etc. men detta rymdes inte under vår tidsplan.

5.1.1 Beskrivning av målgruppen för studien

Vår målgrupp utgjordes av personal och ungdomar på ett privatägt HVB- hem i en svensk storstad år 2019. Personalgruppen bestod av både kvinnor av män, födda i och utanför Sverige, i åldrarna 25-64. Ungdomarna som deltog i studien var i åldrarna 19-21.

På HVB-hemmets hemsida kunde vi läsa att de arbetade med barn och ungdomar i åldrarna 15-21 med psykosocial problematik, neuropsykiatriska diagnoser, missbruk och/eller kriminalitet. Personalen beskrevs som välutbildad med en samlad erfarenhet av behandlingsarbete sedan 20 år tillbaka.

Huset hade plats för att husera 6 ungdomar. Placeringen, som kunde vara olika länge, hade som mål att bidra till självständighet så att ungdomarna kunde flytta vidare till eget boende, ofta med fortsatt stöd. Hemmet hade få regler, eftersträvade individuell anpassning och personalen jobbade med behovsområdet ”klara sig själv”. Deras paroll var “frihet under ansvar” - med mycket vuxenstöd.

5.2 Insamling av empiri

Vi genomförde 7 intervjuer varav 4 var med personal och 3 med ungdomar. Eftersom vår studie ämnade synliggöra ansvarsbegreppets omfång valde vi att genomföra semistrukturerade intervjuer med frågor som överlag stod öppna för egna tolkningar. För att undvika att leda informanterna i en viss riktning (Kvale & Brinkmann 2014) ansträngde vi oss för att formulera frågorna så neutralt och öppet som möjligt, både beträffande formuleringen i vår intervjuguide och beträffande de följdfrågor vi ställde.

Intervjufrågorna rörde sig inledningsvis från ett generellt och abstrakt plan mot en mer konkret nivå och därtill ställde vi följdfrågor utifrån informanternas utsagor. Intervjuerna varade i cirka 40 - 60 minuter, med undantag av en där informanten valde att avbryta efter 4 minuter (av hänsyn till informantens konfidentialitet avstår vi från att kommentera detta avbrott). Vid intervjuerna deltog vi båda för att kunna turas om att ställa frågor utifrån vår intervjuguide respektive ställa följdfrågor. Intervjuerna spelades in med ljudupptagning från våra mobiltelefoner.

5.3 Transkribering

Vi transkriberade intervjuerna i sin helhet vilket sammanlagt resulterade i ett dokument om 82 sidor. Kvale och Brinkmann (2014) påpekar att validiteten ankommer på hanteringen av översättningen från tal till skrift. Vid transkriberingen valde vi att följa Runquist (2015) riktlinjer och skrev med följande markeringar:

“Talmarkering	Innebörd
[skratt], [suck], [tvekande]	icke-verbala signaler
[ohörbart]	ohörbart tal
<i>kursivering</i> av ord sig om)	betoning (t.ex. som man <i>inte</i> bryr
det är-, jag måst-	stakning, avbrutet tal
...	kort paus” (ibid.)

Vi ansåg dessa markeringar värdefulla för att fånga det uttryckta och framställa det i sin rätt. De var också av särskild vikt när intervjupersonerna visade tecken på ambivalens eller tveksamhet, vilket vi betraktade vara relevanta uttryck för vår analys. ”(...)” innebär att ett eller ett par ord klippts bort och ”(---)” innebär att en mening eller mer klippts bort (Rundquist 2015).

5.4 Kodning av data

David och Sutton (2016) förklarar att kodning kan vara ett viktigt och ibland oundgängligt inslag för kvalitativa innehållsanalyser. Kodningen utgör en reduceringsprocess där fokus koncentreras till fynd som är hanterbara och relevanta för studiens syfte (ibid.). Relevansen ankommer på om studien syftar till att förklara, beskriva, jämföra eller förutsäga någonting (ibid.). I vår studie ämnar vi både beskriva hur ansvarsbegreppet används och diskursivt förklara hur dessa beskrivningar kan förstås. Inledningsvis har vi därför inspirerats av innehållsanalysens förslag till kodning.

Koder kan både syfta till att jämföra respektive räkna frekvensen av uttalande och de kan antingen ta fasta på det direkt uttryckta eller på den underliggande meningen i ett uttalande. En kodningsram utgörs av alla de koder som använts

vilka antingen kan bestämmas på förhand eller mer induktivt plockas fram ur texten (David & Sutton 2016). Oavsett hur koderna kommer till behöver forskaren redogöra för hur de ska definieras samt argumentera för och visa hur de matchar den data de appliceras på (ibid.).

För att så öppet som möjligt kunna undersöka hur informanterna beskrev begreppet ”ansvar” valde vi att induktivt ”ta fram” koder ur materialet. I denna process har vi använt ett systematiskt kodnings- förfarande vilket innebär att vi kodat princip allt som sades för att senare se vilka koder som kunde väljas ut och samlas under gemensamma rubriker (ibid.) Först gick vi igenom utskriften av intervjuerna på varsitt håll och skrev anteckningar i marginalerna. Därefter jämförde vi de uttalanden vi belyst och de kopplingar och tankar vi haft kring dessa. Vi ansåg det fördelaktigt att göra enligt denna ordning för att inte låta oss påverkas för mycket av varandra. Vid jämförelsen av våra anteckningar fann vi ändå att vi i stort gjort liknande notiser och på de punkter vi skiljde oss åt förde vi en diskussion varefter vi var överens. Därefter gjorde vi tabeller med rubriker under vilka vi angett vilka koder som ingick. Under hela denna process återgick vi regelbundet till materialet för att försäkra oss om att våra rubriker och koder representerade utvalda uttalanden.

För att få en bild av i vilken mån informanterna uttryckte sig samstämmigt, vilka kategorier och teman som skiljde sig åt mellan informanter och hur tonvikten på olika teman varierade, valde vi att göra tabeller för varje informant. Tabellerna innehöll samtliga koder under respektive rubrik och en siffra för varje gång koden förekom. Därefter skapade vi ett ”tema-schema” (se bilaga 3) med en sammanslagning av alla informanternas svar där vi färgkodade kategorier enligt följande:

Rosa = enbart svar från *en* personal

Grön = enbart svar från *en* ungdom

Ljusrosa = enbart svar från personal

Ljusgrön = enbart svar från ungdomar

Turkos = svar som angetts av både personal och ungdomar

Orange = svar som uppgetts av samtliga

5.4.1 Hantering av citat

När vi valt ut, och ibland förkortat, citat har vi ansträngt oss för att citaten ska vara vad Kvale och Brinkmann (2014) benämner som "lojala" och spegla det informanternas menar. Vi har läst om samtalen flera gånger i försök att säkerställa att citaten inte rycks ur sin kontext.

Vår analys har syftat till att fånga en mångfald av uttryck snarare än att djuplodat undersöka utsagor i sin helhet. Därför har vi valt att välja ut korta eller förkortade citat och sedan sammanställt dem i kluster för att därefter kunna analysera dem under olika teman.

Nedan visar vi exempel på hur ett citat har klippts ur dialogen, utan att (hoppas vi) budskapet förlorats eller vanställt.

Original- transkribering:

IV2: Vilket ansvar tänker du att du har för *ditt* liv?

P1: Ja, 100 % såklart... Det är ju upp till mig. Vill jag jobba kvar på ett ställe som inte tar hand om eller som stressar mig för mycket eller som ... till och med- i och med att jag är i ett annat, ska jag då flytta till ett *annat land*, flytta tillbaka till LAND* som är lugnare, alltså ... JA, jag vet inte, det är ju upp till mig, helt och hållet vad jag gör med mitt liv och... att jag gör vad jag kan för att jag ska må bra. Så ja, det är 100 %. Jag är ansvarig över mitt eget liv.

**Av konfidentialitet har vi utelämnat landsnamnet.*

Urklipp för analysen:

IV2: Vilket ansvar tänker du att du har för *ditt* liv?

P1: Ja, 100 % såklart... Det är ju upp till mig. (---)... Ja, jag vet inte, det är ju upp till mig, helt och hållet vad jag gör med mitt liv och... att jag gör vad jag kan för att jag ska må bra. Så ja, det är 100 %. Jag är ansvarig över mitt eget liv.

5.5 Analyismetod

Eftersom vårt syfte har varit att undersöka informanternas uppfattningar och hur de kan förstås i förhållande till generella tankegångar och attityder i samhället, har vi valt att göra en diskursanalys. I diskursanalysen har vi valt att spegla informanternas utsagor mot Baumans (2001) och Pendenza och Lamattinas (2019) teorier om dagens individualiserade respektive nyliberala samhälle samt till berörda delar från vår kunskapsöversikt.

5.5.1 Diskursanalys

En diskursanalys kan beskrivas som att ”göra det möjligt att se det märkvärdiga i något som framstår som naturligt” (Börjesson 2003). Diskursanalytikern undersöker hur verklighetsuppfattningar skapas och varför de är konstruerad på ett visst sätt. Det är inte hur verkligheten är förskaffad som är av intresse utan hur den framställs via diskurser. Ett diskursivt fynd skrivs fram med hjälp av en forskares kreativitet och inom ramen för en intressant problematisering (Börjesson 2003).

Diskursanalysen storhet står att finna i att den ger forskaren vägledning för att nå kunskap om hur samhället genom vår språkanvändning konstrueras (Svensson 2019). Detta antagande, att samhället konstrueras genom språket, är förankrat utifrån en konstruktivistisk världsbild som menar att den sociala verkligheten och vår kunskap om världen är skapad av människor (ibid.).

När diskursanalytikern redogör för sina skildringar är det inte aktörer utan diskurser som är föremål för analysen. Forskarens analys fokuserar på vad som uttrycks ordagrant, letar mönster i det sagda och undersöka vilka sociala konsekvenser olika diskursiva framställningar av verkligheten får. (Winther Jørgensen & Phillips 2000). Enligt den kritiska diskursanalytikern Norman Fairclough uttrycker diskurser föreställningar om hur något är eller borde vara (Boréus & Siler Brylla 2018). Diskurser bidrar också till att bestämda relationer etableras mellan olika grupper samt att olika identiteter konstrueras i diskurserna (ibid.).

5.5.2 Kritisk diskursanalys

Det finns flera diskursanalytiska inriktningar varav kritisk diskursanalys är en av dem. Därtill finns det flera varianter av kritisk diskursanalys men trots variationerna har de några gemensamma grunddrag som det kort ska redogöras för i detta avsnitt.

I diskurser, däri omfattas talspråk, skriftspråk och bilder, sker produktion och konsumtion av texter (Winther Jörgensen & Phillips 2000). Detta skapande och mottagande av texter ses som en diskursiv praktik som lägger en grund för (konstituerar) en social verklighet såsom exempelvis sociala identiteter och sociala relationer. Samtidigt bidrar den vardagliga diskurspraktiken till att sociala och kulturella fenomen reproduceras och/eller leder till förändringar inom diskursen. Den kritiska diskursanalysen utgår också från att allt samhälleligt inte är av lingvistisk-diskursiv karaktär. Det vill säga, den kritiska diskursanalytikern erkänner också en fysisk värld som existerar oberoende av språket (ibid.).

I kritisk diskursanalys är en diskurs både konstituerande och konstituerad (Winther Jörgensen & Phillips 2000). Med det menas att utövandet av en diskurs är en social praktik som formar den sociala världen (konstituerar) samtidigt som diskursen konstitueras av andra sociala praktiker i ett dialektiskt förhållande till andra sociala dimensioner. Det sistnämnda innebär att diskursiva praktiker även tar hänsyn till, och påverkas av, samhällsstrukturer som inte är av diskursiv karaktär (Winther Jörgensen & Phillips 2000).

Ett utmärkande drag i den kritiska diskursanalysen är att den tenderar att vara samhällskritisk då diskursiva praktiker anses skapa och reproducera ojämlika maktförhållanden mellan sociala grupper. Det kritiska inslaget är marxistiskt influerat varför analysmetod inte är politisk neutral utan placerar sig på de förtrycktas sida. Den kritiska diskursanalytikerns har för ambition att påvisa samhälleliga maktrelationer i kampen för social förändring (Boréus & Siler Brylla 2018; Winther Jörgensen & Phillips 2000).

I centrum för den kritiska diskursanalysen står relationen mellan det konkreta språkbruket på mikronivå och maktutövningen i samhället på makronivå. Det förutsätts att det rådande vardagliga språkbruket (mikronivån) ger uttryck för rådande makt- och dominansrelationer i samhället. Språket jämförs med en ideologi och det är genom språket ideologin kommer till uttryck. Men ideologin

agerar i det fördolda ”utan att synas”. När vi samtalar på mikronivå är vi inte medvetna om att ideologin kommer till uttryck i vårt språk och att vi därmed är en del av återskapandet av maktrelationer (Svensson 2019).

De ideologiska tankarna får fäste genom att språkbruket blir föremål för normaliseringar och naturaliseringar. När något blir normaliserat så uppfattas det som en norm, samtidigt som det som hamnar utanför normen blir något abnormt (Svensson 2019). Naturaliseringar innebär att någonting uppfattas allmänt vedertaget och som ett naturligt fenomen och blir därmed också svårföränderligt. Innebörden av vad som är ”kvinnligt” och ”manligt” är fenomen som är svårföränderliga (Svensson 2019). Men trots att de ideologiska tankegångarna härskar i den diskursiva praktiken så är det möjligt att göra motstånd. Ideologi är ingen universell storhet som tar över människan fullständigt; konkurrerande ideologier kan få en person att tveka över sin position vilket kan få hen att reflektera över ideologins verkningar. Tankegångarna om motstånd bygger på idén om att människans förnuft gör det möjligt för en att tänka kritiskt (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Faircloughs modell

Faircloughs tredimensionella modell utgör ett analytiskt ramverk där språk analyseras på tre olika nivåer: text, diskursiv praktik och social praktik. På textnivån görs en textnära analys med fokus på grammatik, ordval, betoningar och formuleringar (Winther Jørgensen & Phillips 2000). För vår analys har vi gjort bedömningen att textnivån inte är relevant då vi enbart koncentrerat oss på hur uttalanden förhåller sig till diskurser och de sociala teorier vi valt. Nedan redogör vi för de element i Faircloughs tredimensionella modell som varit aktuella för vår analys.

Diskursiv praktik

På den diskursiva praktik- nivå vill vi veta hur texten har skapats och hur den används (konsumeras). Med utgångspunkt i språkbruket i vårt textmaterial har vi för avsikt att identifiera de diskurser som texterna bygger på (*interdiskursivitet*). När det ges uttryck för flera diskurser inom och mellan olika diskursordningar så är det ett uttryck för interdiskursivitet. Med diskursordningar menas summan av

diskurstyper som används inom en social institution eller en social domän. Faircloughs tes är att diskurser som rör om i diskursordningen inom och mellan olika diskursordningar är ett tecken på hög interdiskursivitet och därmed en grogrund för diskursiv och sociokulturell förändring. När diskurserna istället ter sig traditionsenligt antas det finnas en drivkraft för att upprätthålla den rådande diskursordningen och därigenom den rådande sociala ordningen (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Social praktik

Nivåerna *text* och *text som diskursiv praktik* som vi redogjort för ovan kommer avslutningsvis länkas till den tredje dimensionen *social praktik*. Syftet är att tydliggöra relationerna mellan den diskursiva praktiken och den sociala praktiken den ingår i. Social praktik kan förstås som den kontext av normer, ideologier och diskurser som formar människors uppfattningar, handlingar och samspel med varandra. När förhållandet mellan den diskursiva praktiken och den bredare sociala praktiken analyseras så kan analysresultatet leda till att eventuella förändringar förs på tal samt att ideologiska konsekvenser kan lyftas fram. Dvs. analyser av kommunikationen kan synliggöra olika ideologiska antaganden som, medvetet eller omedvetet, ligger till grund för det som kommer till uttryck. Analysarbetet visar också om den diskursiva praktiken verkar för att reproducera och därmed upprätthålla den rådande sociala praktiken eller om diskursordningen bidrar till social förändring (Winther Jørgensen & Phillips 2000). För vår analys innebär detta att se hur diskursiva fynd kan förstås utifrån de sociologiska teorier vi valt som teori. Vi vill undersöka hur uttalanden kan förstås diskursivt och vilken social praktik de upprätthåller eller utmanar.

5.6 Etiska överväganden

Kvale och Brinkmann (2014) menar att kunskapen som produceras under en intervju baseras på den relation som äger rum mellan intervjuare och informant och att en förutsättning för att informanten ska kunna delge sina tankar är att hen känner sig trygg.

En av oss som skrivit uppsatsen hade tidigare gjort sin verksamhetsförlagda utbildning på det HVB som målgruppen för studien rörde. Hen hade därför god kontakt med både personal och ungdomar. Innan målgruppen valdes förde vi ett etiskt resonemang kring hur denna relation kunde tänkas påverka intervjuerna, i synnerhet ungdomarna. Å ena sidan såg vi en risk för att personerna skulle känna press på att delta av lojalitet, å andra sidan såg vi en fördel med att intervjupersonerna redan bedömdes känna tillit till en av uppsatsskrivarna. Den av oss som redan etablerat relationer till målgruppen kände sig också övertygad om att dessa människor likväl skulle känna sig bekväma i att avstå deltagande.

5.6.1 Informerat samtycke och ambition att göra nytta

I vårt informationsbrev (se bilaga 1) beskrev vi studiens övergripande syfte i att undersöka ett begrepp, att intervjun skulle spelas in med ljudupptagning samt att deltagande var frivilligt. Vid intervjuens inledning påminde vi informanterna om att intervjun var frivillig, att det gick bra att "passa" på frågor, att de närsomhelst kunde avbryta intervjun samt att de fick höra av sig efteråt om det var något som de undrade eller som inte kändes bra.

Det informerade samtycket berör frågor om vem som ska samtycka, vem som ska få ta del av studien samt om deltagande i studien kan ge upphov till konflikter eller på annat sätt drabba deltagaren negativt (Kvale & Brinkmann 2014). Ungdomarna i studien var över 18 år och vi uppskattade inte att information de skulle uppge kunde leda till negativa konsekvenser, även om viktiga personer i deras omgivning skulle få tillgång till informationen. I vårt övervägande tog vi hänsyn till den konfidentialitet vi eftersträvade samt vår uppfattning om att ämnets natur inte antogs leda till problem. Vi rådfrågade också vår handledare innan urvalet för studien bestämdes, och hon såg, med hänsyn till studiens ämne, inget etiskt bekymmer med målgruppen (inklusive ungdomarna).

Enligt Kvale och Brinkmann (2014) bör informanter ges så mycket information om en studies syfte som möjligt. Enligt Vetenskapsrådets (2018) regler och riktlinjer för forskning bör informanterna informeras om den metod som kommer att användas. I de fall då en studie undersöker människors spontana tankar kring ett ämne och där frågorna gradvis smalnar in på specifika områden är det dock accepterat att informanterna får den fullständiga informationen först efter intervjun (Kvale & Brinkmann 2014). Eftersom vi inte ville att informanterna skulle låta sig påverkas eller hämmas av studiens syfte valde vi att inte berätta för informanterna att vi ämnade göra en diskursanalys. Vårt förfarande gav för oss upphov till en beklämmande känsla av att föra informanterna bakom ljuset och en viss vända för att informanterna skulle känna sig kränkta av de analyser vi senare skulle göra. Vi rättfärdigade dock utelämnande av analysmetoden utifrån övertygelsen om att den problematik vi ville synliggöra kunde härröras ur diskurser och inte från individer. Vår studie hade därtill för avsikt att förbättra medvetenheten kring ansvarsbegreppets natur och på så vis, i bästa fall, minska ett destruktivt bruk. Vi ansåg därför att vårt syfte med studien samt dess förfarande kunde leva upp till det forskningsetiska kravet på att bidra till värdefull kunskap som kommer människor till gagn utan att vara på bekostnad av informanternas väl (Kvale & Brinkman 2014; Vetenskapsrådet 2018).

5.6.2 Konfidentialitet och integritet

Intervjuaren bör enligt Kvale och Brinkmann (2014) vara aktsam och värna informantens integritet i relation till den kunskap som intervjuaren vill få fram. I möjligaste mån har vi undvikit att ta med citatet som innehåller personuppgifter som kan tänkas avslöja informantens identitet.

Under våra förberedelser för intervjuerna diskuterade vi huruvida "ansvarsbegreppet" skulle kunna riskera att röra upp betungande känslor eller utlämna känslig information för de intervjuade, särskilt ungdomarna. Eftersom intervjufrågorna höll sig på en relativt abstrakt och övergripande nivå ansåg vi inte denna risk vara särskilt stor. Vi valde därtill att vid intervjuernas inledning betona att fokus inte låg på varken deras person eller livshistoria utan på uppfattningen av begreppet som sådant. Vi lät också informanterna välja plats för intervjun för att på så sätt erbjuda högre grad av anonymitet. Samtliga valde att

utföra intervjuerna i HVB- hemmet och uttryckte att det inte bekom dem ifall andra på platsen blev varse deras deltagande.

Den mellanmännsliga situation som uppstår, ur vilken kunskapsproduktionen äger rum, kräver dock etisk varsamhet för att undgå överträdelser av intervjupersonens personliga gränser (Kvale & Brinkmann 2014). Kvale och Brinkmann (2014) uppmanar intervjuaren till att vara uppmärksam på tecken på obehag i kommunikationen vilket kan komma till uttryck i form av pauser, tyst tal eller oroligt kroppsspråk. Till vår förvåning insåg vi att vi under ett tillfälle var i färd med att överskrida denna gräns då en intervjuperson visade tecken på att känna sig trängd att utveckla ett svar med risk att utlämna privata angelägenheter. Vägleda av Kvale och Brinkmann (2014) valde vi då att styra om samtalet.

Några citat har vi valt ut just för att de uttrycker ambivalens, förvirring eller motsägelser. Detta har vi upplevt svårt då det kan framstå som att vi ställer informanterna i dålig dager. Vi har samtidigt ansett dessa citat vara av särskild vikt då de belyser den problematik som vi menar att ansvarsbegreppet inrymmer. Vid anträffande av motsägelsefulla uttalanden är det viktigt att forskare undersöker alternativa sätt att tolka utsagor och om de beror på missförstånd i kommunikationen under intervjun (Kvale & Brinkmann 2014). De motsägelser som kvarstår bör sedan ses i ljuset av den kontext de uppstår i eftersom de kan peka på motstridiga krafter som verkar i världen (ibid.). På detta vis betraktade vi motsägelser och förvirring rörande ansvarsbegreppet som något som säger oss mer om begreppet än om informanterna. Vi är övertygande om att vi skulle finna liknande utsagor från vem som helst, även från oss själva.

Vi vill vi belysa det oundvikliga tolkningsföreträde vi tagit oss genom att kritiskt analysera och etikettera informanternas utsagor. Det har överlag varit en prövning för vårt samvete att göra en diskursanalys där vi lyfter fram uttalanden i ljuset av en individualiserad diskurs. Vi vill därför påpeka att samtliga informanter givit flera uttryck för omsorg och empati som vi krasst utelämnat, samt att (återigen) vår övertygelse är att våra diskursiva fynd beskriver diskursens makt och inte informanternas karaktär.

5.6.3 Nyttjandekravet

Nyttjandekravet innebär att allt forskningsmaterial hanteras varsamt och oåtkomligt för obehöriga så som marknadskrafter eller personer som befattar beslut som påverkar den enskilda. Materialet får enbart användas för sitt vetenskapliga syfte (Vetenskapsrådet 2002:14). För vår studie har detta inneburit ovan nämna försiktighetsåtgärder i syfte att aidentifiera personuppgifter och därtill ett försiktigt hanterande av vårt utskrivna material (ibid.). I överensstämmelse med Vetenskapsrådets konfidentialitetskrav så raderades ljudupptagningarna av intervjuerna i våra mobiltelefoner när transkriberingsarbetet avslutades (Vetenskapsrådet 2002).

5.7 Arbetsfördelning

Arbetet med denna uppsats har varit en inspirerande och utmanande process. Att arbeta tillsammans har varit både hjälpsamt och trevligt. Uppgiften har krävt ständiga diskussioner vilket gött vårt gemensamma engagemang. Läsning av varandras texter har både fungerat sammanlänkande för våra uppfattningar samt möjliggjort ömsesidig konstruktiv kritik.

En av oss har en hörselnedsättning vilket inneburit att den andre genomfört transkriberingarna, under vilken tid den förra har sökt forskningsartiklar och skrivit sammanställningar av sina fynd. Den av oss som var mindre insatt i diskursanalysen tog på sig uppgiften att läsa på och skriva om denna, för att på så sätt försäkra oss om att vi både var likvärdigt införstådda i teorin och analysmetoden. Under intervjuerna turades vi om att leda intervjun utifrån intervjuguiden respektive ställa följdfrågor. Överlag har uppsatsen producerats gemensamt och vi har varit lika delaktiga i samtliga processer och avsnitt oavsett vem som först fattat pennan.

5.8 Metoddiskussion - reliabilitet och validitet

Validitet rör en studies förmåga att undersöka det den ämnar undersöka vilket innebär att urval, metod, teori och analys är relevanta för studiens syfte (Kvale & Brinkmann 2014). God validering innebär att forskaren är självkritisk till sina val under hela forskningsprocessen (ibid.). Vi har eftersträvat sådan kontinuerlig kritisk reflektion kring de val vi gjort, vilket vi hoppas framkommit detta kapitel.

Studiens förmåga att undersöka det den syftar till, väcker i vårt fall frågan om hur väl vi kan ställa oss vid sidan av de diskurser vi själva är präglade av. Under uppsatsens gång har vi i våra diskussioner därför försökt vara självkritiska till vår förförståelse. Därtill anser vi det stärka vår validitet att vi valt att kritiskt undersöka ett begrepp som vi upplevt används problematiskt i kurslitteratur och under föreläsningar vid den institution vi själva studerar vid.

Reliabilitet handlar i sin tur om tillförlitlighet till att forskarens empiri inte har manipulerats fram under insamlingen av data samt att den är sanningsenligt representerad (ibid.). För att uppnå trovärdighet har vi valt att synliggöra vår process genom att redogöra för hur vi resonerat och gått tillväga samt bifogat material som visar på hur studien och analysen utformats. Bilaga 3, avsnitten om transkribering och hantering av citat, samt gulmarkeringar i citaten för analysen är tänkta att vägleda läsaren genom vår process.

Kap 6

6. Sammanfattning av teman i empirin

Kursiverade ord förekom som koder i analysen

Teman som uppgavs av alla informanter

Utifrån vår sammanställning av teman som framkom i alla intervjuer (se bilaga 3) kan vi utläsa att vissa teman uppgavs flera gånger och av alla. Alla informanter beskrev "ansvar" som att agera eller *göra* och det en gjorde exemplifierades med konkreta praktiska saker som i sin tur krävde vissa förutsättningar.

Den förutsättning som angavs flest gånger innebar att *ha kunskap om* eller att praktiskt *kunna* göra något. Därtill angavs vilja och *motivation* som en förutsättning, vid sidan av eller till följd av en beräkning av handlingens *konsekvenser*. Den gemensamma förklaringen till varför vissa människor inte alltid förmådde ta ansvar uppgavs vara personens dåliga psykiska *mående*.

Samtliga informanter menade att de hade ett övergripande *ansvar för hela sina liv* och att det var *upp till dem själva* att ta detta ansvar. Alla diskuterade också individens ansvar i förhållande till samhällets ansvar för individens liv. *Gränsdragningen* för när individens ansvar övergick till att vara samhällets ansvar gjordes utifrån en *bedömning av individens förmåga*. Denna bedömning gjordes både utifrån egna värderingar eller med hänvisning till medicinska auktoritetens bedömningar.

Teman som enbart uppgavs den ena målgruppen.

Personalen gav exempel på att ansvar kan handla om att *hantera sina omständigheter*, få *andra att agera* eller om att *rätta sina brister*. Förutsättningar för ansvarstagande uttrycktes bl.a. som att kunna *skärpa sig*, att det fanns *måsten och krav* och att individen hade ett gott *omdöme*. Ansvarslöshet beskrevs bero bl.a. på *lättja*.

Ungdomarna för sin del var ensamma om att uttrycka *maktlöshet* i förhållande till förmågan att kunna ta ansvar för sitt liv.

6.1 Analys

Vi har valt att disponera analysen under följande rubriker:

Ansvar som fenomen

- Ansvarsbegreppet är oklart
- Ansvar bygger på relationer, beroende och tillit
- Att ta ansvar innebär att agera
- Ansvar som en förmåga som formas under uppväxten

Ansvarskänsla som individuell egenskap

- Ansvarslöshet som individens bristande omdöme och karaktär
- Ovilja, brist på respekt, slarv och bristande reflektionsförmåga

Individens ansvar går före samhällets

- Det egna ansvaret är *helt* upp till individen
- Det egna ansvaret täcker livets *alla* områden

Att ta eget ansvar för bristande förmåga att ta ansvar

- Idén om att för mycket hjälp stjälper

Gränsdragning för ansvarsbefrielse

- Kognitiva funktionshinder, psykisk ohälsa och ålder
- Gränsdragningen ska göras av professionella
- Individens maktlöshet inför professionellas gränsdragning

Vår bedömning är att dessa teman har varit mest relevanta i vår ambition att synliggöra ansvarsbegreppets komplexitet samt i vilken mån ansvaret har individualiserats. Därtill anser vi dessa teman spegla det huvudsakliga innehållet i vår empiri. Under varje rubrik exemplifierar vi med ett fåtal citat som vi analyserar tillsammans och/eller var för sig.

U och **P** representerar ungdom respektive personal och **IV** står för intervjuare. Vi skriver informanter när både ungdomar och personal citeras, annars uppger vi för tydlighetens skull om det är personalens eller ungdomarnas röst som hörs. Kursivering anger betoning (för mer information kring transkriberingen se avsnitt 5.4). Vissa citat består enbart av ett uttalande medan andra innefattar en dialog. Citationstecken anger när ett citat börjar och slutar.

6.1.1 Ansvar som fenomen

Ansvarsbegreppet är oklart

Inledningsvis har vi valt ut några citat som vittnar om den mångtydighet som Permer och Permer (1994) menar att ansvarsbegreppet inrymmer (avsnitt 3.1). Att det inte är direkt självklart vad ansvar konstitueras av kan också vara ett tecken på hög interdiskursivitet där flera definitioner försöker vinna mark.

“U2: ...[tvekande] jag *tänker*, jag tycker det är väldigt *stort* begrepp, för det kan ha så många olika betydelser...(--)

”P1: Ja. Sen är det, det är ett väldigt spännande ord, för såhär “*ansvar*” det är sån här “*vad är det?*” man kan ju få massa olika, men ...”

“U1: Initiativ och typ... *mognad*...[tvekande]...”att ta ansvar”...”vad det *innebär*”...[tvekande]... nej, jag vet inte (tyst)... känns som att ansvar *borde* vara så *lätt*, *men* det känns så *svårt*, så det kan vara så många olika grejer typ, bara för det så kommer jag inte på någonting, typ.”

“P4: Vad *innebär* det. Oj... det var ju en [tvekande]... bred fråga. [tvekande] Den tänker jag ju är *väldigt* individuell... för det kommer ni ju säkert få... lika många svar som... personer ni frågar [tvekande].”

Ansvar bygger på relationer, beroende och tillit

Vid flera tillfällen uppmärksammar ungdomarna hur ansvarstagande är betingat av en tillitsfull relation och av empati för den andre. Söderström (2006) menar att tillit bygger på ett ansvar för den egna identiteten i kombination med en känsla av att det finns ett yttre ansvarstagande för en själv (avsnitt 3.2). Williams (2008) förklarar också ansvar bygga på tillit i relationer där människor är beroende av varandra (avsnitt 3.3). I liknande anda uttrycker ungdomarna nedan hur tillit och ömsesidigt beroende, eller brist på detsamma, är förutsättningar för att kunna ta eller känna ansvar för någon annan.

”U2: (---) att- för relation, det ingår ju två personer, inte bara *en* person, liksom, båda får ju ge och ta, liksom... Och då tycker jag man har eget ansvar att se till att det funkar. Och om man har gjort allt man *kan*, då d- det är ju inte mitt ansvar längre... då har jag ju gjort allt jag kan. Då är det den andres ansvar, eller om den andre har gjort allt, då är det ju mitt ansvar att... liksom, se till att det blir en hållbar...”

”IV2: Vad *tänker du* när du hör ordet ansvar?

U1: Ja, men typ, *tillit*... alltså man måste ha tillit till någon... för att kunna ansvar eller [tvekande] man måste *kunna*... känna någon för att kunna lägga över ansvaret, eller man måste ha tillit den personen, typ så... [tvekande]... ansvar “hm”... Nej, jag *vet* inte faktiskt...[tvekande]...”

“IV2: Ja, empati sa du, att man känner empati för valpen då liksom och...?”

U1: Ja, eller för *dem*. Att det här kan vara någonting *viktigt* för en annan människa (---)

U1: Och sen så *måste* du *känna* någonting för det du ska ta ansvar *över*, antar jag... du kan känna någonting för den du *ger* ansvar, eller *får* ansvaret *ifrån* eller någonting så att man i alla fall... jag vet inte”

Att ta ansvar innebär att agera

Samtliga informanter uppger att ansvar handlar om att agera. Det tycks råda viss konsensus, eller låg interdiskursivitet om att ansvar kan konstitueras av ett agerande. I flera fall var agerandet kopplat till förväntningar och krav vilka ibland uttryckas abstrakt och ibland med ett mer konkret hänvisade till institutioner, relationer och normer. Söderström (2006) identifierar också ansvarstagande som ett agerande som å ena sidan kan handla om att följa regler och normer och å andra sidan syfta till en förmåga att självständigt kunna agera adekvat utan ledning av föreskrifter (avsnitt 3.2). Williams (2008) uttrycker ansvar mer sammanslaget som en förmåga att omdömesgillt förhålla sig till olika krav (avsnitt 3.3). Det första citatet nedan tolkas vi som ett mer självständigt uttryck för att ansvarstagande utifrån egen övertygelse om att något behöver göras, medan följande två citat tydligare förhåller sig till yttre förväntningar.

”P3: Att *ta* ansvar [tvekande]... det handlar... *för mig* om att kliva *fram* och säga “det här... gör jag, det här fixar jag”... ”det här *fixar jag*” ...”mm” ...”*lita på mig*” ...

“P1: Det kan vara vad som helst egentligen. (---) och det är vad det betyder, att *ta* ansvar är väl att *göra* det ... göra det som förväntas av mig.”

”U2: (---) t.ex. ansvar... i att... om jag passar något barn, (...) det kan ju vara ansvar i *skolan*. Att jag *får klart* mina saker... [tvekande] eller jobb [tvekande]... ja... Det har väldigt många stora, eller många olika betydelser. Det är väldigt stort begrepp tycker jag ...”

Ansvar som en förmåga som formas under uppväxten

Söderström (2006) menar att ansvar dels kan betraktas som en förmåga att följa regler och dels som att agera utifrån eget omdöme. När fokus ligger på att följa regler, och om en individ misslyckas trots att hen gör detta, flyttas ansvaret från individen till det kollektiv som utformat regelverket. Omvänt faller ansvarsbördan

ut på individen om förmågan betraktas gälla individens omdöme (Söderström 2006, avsnitt 3.2).

Ungdomarna betonar att ansvarsförmågan kräver utvecklande erfarenheter. De nämner förutsättningar som kunskap, förståelse och träning, samt empati som en dimension av ansvarsförmågan. Således lyfter de fram perspektiv som går utanför förståelsen om ansvar som ett grundläggande karaktärsdrag då de pekar ut bristande hjälp *utifrån*. Både Söderström (2006) och Williams (2008) belyser också yttre omständigheter som faktorer som påverkar individers förmåga att agera ansvarsfullt (avsnitt 3.2; 3.3).

“U1: man kanske inte har *lärt* sig, eller alltså man kanske inte har fått *till sig det* när man var *yngre* (...) när jag tänker “ansvar” då tänker jag typ på en *valp*, typ, så här “här har du en valp, nu ska du *ta hand om* den här valpen” (...) .man kanske inte *fick* den valpen då så man kanske inte *lärde* sig (...) eller man kanske *inte* hade de föräldrarna eller den uppväxten eller om man *fått* den hjälpen att lära sig det här med empati och så vidare och så vidare...”

“U2: Brister. Ja... så jag tror ju det *handlar om erfarenheter* och om ... man inte har varit med om allting då *vet* man ju inte allting och då kan ju man *brista* i vissa saker, men sen kan man ju även kunna ... *lära sig* mer och *förstå* andra... (...)”

En personal förklarar bristande ansvarstagande med att en person inte fått möjlighet att lära sig följa normer. Både ord som “lära sig” och “möjlighet” antyder att förmågan att ta ansvar påverkas av den yttre miljön. Detta indikerar att det inte bara är normerna som ska vara av godo; det finns också ett yttre/kollektivt ansvar att ge individer möjlighet att *lära sig* dem.

“P4: *Den* har inte haft möjlighet, kanske att... ta- ta sitt ansvar. Alltså, om de, många mår ju dåligt, de kanske har något psykiskt [tvekande] funktionsnedsättning, eller... inte haft möjligheterna ... att *lära sig* vad som är rätt och *fel* enligt *normen*...”

6.1.2 Ansvarskänsla som individuell egenskap

Söderström (2006) skriver att vi har gått från att betrakta identiteter som formade av miljön till att idag se identiteten som ett individuellt projekt där självet formas i en reflexiv process som de yttre möjligheterna uppmanar till (avsnitt 3.2). Även om Söderströms (2006) analys innebär att vi än idag beaktar miljöns påverkan, så verkar ändå ansvaret ha rört sig från samhället in i individen. Citaten i detta avsnitt visar på låg interdiskursivitet då informanterna samstämmigt ger uttryck för att härröra ansvarsförmåga till individens karaktär.

”**IV2:** Men vad tror du det beror på att man ibland kanske inte *tar* det ansvaret som man ändå tänker sig att man *borde* kunna, men man *gör* det ändå inte, varför - varför tar man inte alltid ansvaret som förväntas av en?”

U2: Jag tycker, eller jag tror beror ju *verkligen* på vad man är för människa och- och alla är olika, liksom, (--)

“**P4:** ... Oj, oj, oj [tvekande]... Alltså... Gud, vad ska man svara på *den*? Den känns väldigt *svår*, för att ... på *ett* sätt kan jag tänka mig att ... det har ju säkert mycket med... *person* att göra, alltså, hur mycket ansvarskänsla *har* man, alltså, *i sig*, liksom. [tvekande] Vissa *är* ju lite så här “Ja, ja” alltså “Jag kan göra det imorgon istället, det spelar väl *ingen* roll, jag *gör* ju det ändå” (---) Så jag tror det är *lite* vad man har, liksom, för *person*... *i sig*, (---)”

“**P1:** (---).. ja... det kan var att man är, ja, man skiter i detta. Det är inte ens personlighet utan man är den typen av människa att ”nej men jag bryr mig inte eller någon annan får göra det här eller lösa detta åt mig”... eller...”

Ansvarslöshet som individens bristande omdöme och karaktär

Personalen förklarar ansvarslöshet bero på ovilja eller bristfällig reflektionsförmåga vilket anses kunna ge upphov till slarv eller bristande respekt för regler. Williams (2008) påpekar att ansvarslöshet inte enkom beror på en persons ovilja eftersom viljan påverkas av andra individuella förmågor. Lättja förklarar han dock som en individs ovilja att agera ansvarsfullt trots att hen besitter för ändamålet nödvändig kapacitet (avsnitt 3.3). I citaten nedan ser vi uttryck för uppfattningar om vad Williams (2008) skulle betrakta som lättja. Vår tolkning är att det är underförstått att personerna som agerat ansvarslost borde vetat och hade kunnat göra bättre.

Ovilja och bristande respekt för regler

Personalen antyder här att även de som borde kunna eller veta bättre avstår från att agera ansvarsfullt.

“**P1**: “mm” men även *vilja*. T.ex. man är två stycken här och ... den ene ska egentligen sluta kl 14 men så bestämmer den personen “Nej, jag drar hem nu istället, så, trots att jag egentligen ska laga lunch ... så får någon annan ta det”. Och då *väljer* man ju att... inte ta sitt ansvar.”

“**P4**: Nej... *Vet* inte...(---) alltså det här att hon skulle ... göra sig *fri* från våra föräldrar... (---) hon har ju liksom varit lite mer *rebell* från ... rån *unga* år, liksom, och, liksom egentligen vetat att det här *får* jag inte göra men det tänker jag göra *ändå*... Medans *jag*, ibland då, kanske var så här “nej, det *här* får inte jag göra, nej då *gör* inte jag det”. ... (---)”

Slarv och brist på reflektion

Nedan resonerar personalen kring slarv och varför hen själv slarvar och i vilken mån det beror på ansvarslöshet. Att göra fel anses ansvarsfullt förutsatt att personen med goda intentioner vidtagit en åtgärd och agerat. Däremot anses det ansvarslost att slarva till följd av bristande omdöme eller lättja.

“**IV2:** Gör du en distinktion där då, mellan att kunna göra fel och slarva men att ändå vara ansvarsfull?”

P3: Ja, tänker att man - jag är skyldig att göra. [tvekande] jag har rätt att göra *fel*, men jag får *inte lov* att *inte göra något*... så, tänker jag. Så att jag är *alltid* ansvarig. Sen kan jag fatta ett felbeslut, men jag var ju väldigt *ansvarig* när jag fattade beslutet. Jag *trodde* att gjorde *rätt*... så blev det fel. Ok, gör om, gör rätt... så. Så jag kan göra *fel*... [tvekande] ... det är ju väldigt sällan som *jag* slarvar... ..

IV2: Skulle i så fall slarv betraktats... av dig... som att brista i ansvar?

P3: Ja... då är det för att jag har *skitit* i något, eller tog lättvindigt på något och inte gjorde det riktigt ordentligt, då var det inte riktigt ansvarsfullt...”

Personal **P2** ger på liknande vis uttryck för att ansvarslöshet ankommer på ett omdömeslöst och oreflekterat agerande. Personalen uttrycker dock, i likhet med Williams (2008, avsnitt 3.3) att personen i stunden tappat förmågan att kunna agera ansvarsfullt.

“**P2:** När jag brister i ansvar... [tvekande] Jo, men jag blir ju besviken... om jag brister i ansvar... (...) jag tycker om det här begreppet att man ska *agera*, inte *reagera*. Ibland *reagerar* jag, och då känner jag att jag, jag kan inte riktigt ta ansvar för det jag gör när jag *reagerar*... utan är jag *lugn*... (---) då känner jag att jag kan *agera*... då känner jag att jag kan ta ansvar för min- för mina beslut, liksom, jag kan även ta ansvar fö- för ... om jag gör någonting som blir *fel*... och försöka *rätta* det... så kan jag ta *ansvar* i det... (...)”

6.1.3 Individens ansvar går före samhällets

I följande citat hörs i våra öron tonerna från en nyliberal diskurs. Tankarna om ansvar som en förmåga som formats av omgivningen verkar som bortblåsta. Enligt den nyliberala diskursen går människans frihet att utforma sitt liv före samhällets ansvar för individen. (Pendenza och Lamattina, 2019, avsnitt 4.4). Bauman (2001) förklarar också hur den marknära politiken förlorat sin kraft i en värld som styrs globalt. En konsekvens av detta är att individen, som inte längre kan luta sig mot lokala kollektiv, uppfattar sig och andra som ensamt ansvariga för sina livsprojekt. En annan effekt är att samhällets krav på flexibilitet har kommit att stigmatisera förekomsten av beroende, både människor emellan och avseende individens förhållande till samhället (avsnitt 4.3).

“**P3**: Jag skulle önska att det egna ansvaret kom först för om alla tar eget ansvar så har vi ett kollektivt ansvar... men det *går* inte, att tänka sig att det kollektiva ansvaret är större än mitt eget...”

“**IV1**: (...) Är det ens egna ansvar att skaffa jobb eller ligger det också på samhället att du ska kunna få jobb? (...)”

P1: Jag är ju för att lägga ner arbetsförmedlingen, så jag tycker att [skratt] man ska göra det själv, det är ditt egna ansvar, det är ...”

”**IV1**: Vad tänker du när du hör begreppet “*eget ansvar*”?”

P3: Ja, det är då man ska *sluta* att förlita sig på *alla andra*... o- och *skärpa sig* och *ta tag* i saker... man har ett *eget ansvar*... det är så *lätt* att förlita sig på att *andra*; *chefen* ska fixa, *mamma* ska fixa, *samhället* ska fixa... men *jag själv* då... [tvekande] så eget ansvar kopplar jag nog lite granna ihop med att “Ja, men skärp dig”... ”mm”, “*sluta vila i alla andra*”... “*gör själv*”.”

Det egna ansvaret är *helt* upp till individen

I citaten nedan beskrivs både ansvarstagande liksom eget ansvar vara något som enbart ankommer på individen. Uppfattningen om yttre förutsättningar som en faktor som påverkar förmågan att kunna ta ansvar verkar existera vid sidan av en opåverkad diskurs om individens eget ansvar. Interdiskursiviteten kan sägas utgöras av dessa dikotomiska uppfattningar, men utan att de verkar röra om i diskursordningen

Uttalanden nedan stämmer väl med det individualiserade samhällets diskurs som enligt Bauman (2001) utgörs av uppfattningen om att det, oavsett omständigheter, är individen ensam som bär ansvar för sitt liv och därmed alltid har sig själv att skylla (avsnitt 4.3). Pendenza och Lamattina (2019) teorier om att den nyliberala människan skiljts från sitt sociala och moraliska ansvar för omgivningen (avsnitt 4.4) tycks i informanternas uttalanden innebära att samma resonemang speglar tillbaka på dem själva: ingen annan kan påverka deras ansvarsförmåga.

”**IV2:** Vad innebär det att *ta* ansvar?”

U2. Ja... att, det innebär att man *tar* ansvar... att jag, att hänger på *mig*... om jag tar ansvar i vissa grejer, så hänger det ju på *mig* att det ska bli *rätt* och att det ska *bli bra* och att det *går bra*...[tvekande] ja...”

“**P1:**(---). Medans *eget* ansvar är ja, det som jag sa, 100 % att det är *mitt*... Och att det inte är någon annan som kan påverka det eller...”

“**P2:**(...) “*eget ansvar*” det tänker jag *är* det här att... saker och ting kommer att *hända dig*... Livet är ... *skit* ibland... men då måste du *ta* ditt egna ansvar, liksom, och förhålla dig till den *skiten*... (---) Men ditt egna ansvar *handlar bara* om vad *du gör* med dina egna handlingar *inte vad andra gör*. (---)”

“**U1:** ... man får ha ansvar för sina *egna* handlingar, man kan inte *skylla ifrån sig* på allt annat, att det typ “ var inte jag som började” eller så ... (---)”

Det egna ansvaret täcker livets *alla* områden

I följande återgivning av personalens utsagor konkretiseras det faktum att individens ansvar uppfattas gälla alla delar av ens liv. Bauman (2001) anser detta vara signifikant för vårt individualiserade samhälle där individen bär ansvar för sitt uppehälle, sin hälsa och sina relationer (avsnitt 4.3).

“**IV2:** I vilka avseenden tänker du att du har ansvar för *ditt* liv?

P4: Vilka *avseenden*? ... [tvekande]...Ja, jag tänkte säga: i vilka har man *inte*? ... snarare? (---) Alltså, men [tvekande]... generellt så tänker jag ju att det är, alltså ... det *förväntas*... att man ska *ha* ett jobb [tvekande], man ska *ha* någonstans att bo [tvekande] man *förväntas nästan* att det ska finnas *någon* partner *någon gång* i livet ... så [fniss] Det är *nästan* att alla tänker att man *någon gång* ska skaffa *något* barn... (---) Man ... *får* med sig redan från när man är *liten*, typ, att ”Vad ska *du* bli när du blir stor?”...Alltså, det frågar man ju nästan så fort barnet kan prata, liksom...[tvekande] Så att det finns ju en *förväntan*... av att... det *ska* finnas ett arbete... och då finns det ju ett ansvar i att... *leva upp* till den... *förväntan*, tänker jag. (---) Nästan [fniss] *hela livet* är väl ett ansvar... som man ska *leva upp* till, tänker jag...”

“**P2:** ... jag vet inte, jag tänker att när man tar ansvar är när man står till svars för någonting... Det- det är då du har ansvar för någonting... Du har ansvar för *din egen hälsa*... *din egen vardag*... vad du *gör*... vem du *är*... och så vidare, och så vidare...”

”**IV2:** Vilket ansvar tänker du att du har för *ditt* liv?

P1: Ja, 100 % såklart... Det är ju upp till mig. (---)... Ja, jag vet inte, det är ju upp till mig, helt och hållet vad jag gör med mitt liv och... att jag gör vad jag kan för att jag ska må bra. Så ja, det är 100 %. Jag är ansvarig över mitt eget liv.

IV2: Varför då?

P1: För att det är *mitt* liv. Någon annan kan ju inte komma och säga till mig ”Se nu till att må bra” sådär...(--). Det är ju ändå jag själv som måste... ta tag i det, *tycker jag*... jag som mår bra och fungerar bra, då tycker jag själv att det är upp till mig själv.”

I sista citatet ovan nämner personal **P1** att hens ansvar ankommer på det faktum att hen mår och fungerar bra. Nedan funderar en ungdom, **U1**, i liknande banor kring hur hen kan göra anspråk på att vara ansvarstagande i en situation där hen mottar hjälp från samhället. Ungdomen uttrycker ändå att hen trots detta fortfarande är, på samma grund som alla andra, ansvarig för allt i sitt liv. Frågan som aktualiseras rör hur mycket ansvar en individ kan göra anspråk på att ta i en situation där hen mottar samhällets hjälp.

Enligt den nyliberala diskursen kan en människa bara agera ansvarsfullt med sin mentala förmåga i behåll och om akten är frivillig (Pendenza och Lamattina 2019, avsnitt 4.4). Söderström (2006) menar dock att en dimension av ansvar utgörs av att kunna förhålla sig till och följa regler (avsnitt 3.2). Ungdomens osäkerhet kan betraktas som ett uttryck för interdiskursivitet där det råder en spänning mellan olika definitioner för vad som konstituerar ansvar.

“**U1:** Jag har väl ansvar över *allt*... i mitt liv... *eller?* Eller *nu* har jag ju *inte* det, eller så länge jag har *soc* så har jag inte haft ansvar. Eller jag har ju *ansvar* fortfarande, att hålla mig på den här platsen eller liksom, eller... (störs av hessa fredrik, kort paus)... Nej, men [tvekande] jag har väl ansvar egentligen till *alla* mina delar i *mitt* liv, eller, *alla* har väl det till sina egna, eller jag vet inte, alltså... Vad har jag för ansvar (tyst)...Jag har ju ansvar för att, liksom, ta vara på *mig själv* och växa upp till den *jag* vill *vara*... och *göra* de valen jag vill göra... och *hur* jag ska ta mig dit...[tvekande]... Jag har ju *ansvar* för *mina handlingar*... och *mina*... eller jag får ju ta ansvar för mina konsekvenser också antar jag (tyst)... eller jag v- jag vet inte- inte vad man ska, alltså, det här var *jättesvårt* nu... men det *lät* bra. ”

6.1.4 Att ta eget ansvar för bristande förmåga att ta ansvar

Informanternas utsagor nedan ger uttryck för uppfattningen att även när en individ förstås oförmögen att ta sitt fulla ansvar så åvilar det hen fortfarande att ta ansvar för att be om hjälp. Detta förhållningssätt kan enligt Bauman (2001) förklaras med att vi blivit blinda för att se hur våra bekymmer kan orsakas av yttre påverkan. Felen står alltid att finna i individen och lösningen är att hen själv tar ansvar och anstränger sig mer (avsnitt 4.3).

”**IV2:** I vilka avseenden, eller liksom, ja, på vilka *sätt* du har ansvar för ditt liv.

U2: Ja men det är ju såna småsaker... och att jag, liksom, om jag t.ex. har *möten* att gå på, att jag *tar* mig dit, och om jag inte kan göra det själv, att jag ber om hjälp [tvekande] ja... ”

“**P2:** För det kan ju också vara så att någon säger någonting... och så fort du hör det så är det typ så här “Jag vet inte hur jag ska reagera till det här...(…) *Då* måste man också ha självinsikten om att ... jag behöver hjälp. Någon behöver hjälpa mig ta reda på vem jag är som person och på vad jag är kapa- vad är jag kapabel till? (...)”

Idén om att för mycket hjälp stjälper

I följande avsnitt uttrycker informanterna en uppfattning om att det är vanskligt om samhället är för behjälpligt. Vi anser dessa tankegångar följa logiskt av tidigare uttalanden i samklang med den nyliberala diskursen.

”**IV1:** Men du tyckte att det var jobbigare privat? Gör du någon typ av gradering av vad ansvar innebär? (ang. konflikträdsla)

P4: Så att där är ju det ju också lättare... att kunna vara hård... för att det är också mitt jobb att ... hjälpa dig att komma framåt, och bara liksom medhårs hela tiden kommer du ju inte komma någonstans... ”

Ungdomen **U1** uttrycket dock viss osäkerhet och ambivalens i förhållande till uppfattningen om att det inte ska vara för lätt att få hjälp vilket, återigen, kan vara ett uttryck för interdiskursivitet.

IV2: Tänker du då att det finns någon slags punkt där ...”*nu* är inte samhället skyldigt att hjälpa till längre”?

U1: Ja, eller att det b- ... ja... eller *inte* att det ska finnas en punkt, men det finns ju folk som... *lever* på samhället, (...) alltså det ska inte vara *lätt*, det är ju *självkärligt inte lätt* att leva på *soc...* men det är ... kan ibland bli *för lätt* i... mycket det här med ensamkommande och sånt, att de får *väldigt mycket* som de inte *behöver* egentligen, (---)..så jag tror att det är hur... *samhället fördelar* sitt ansvar som gör... om de *tar* det *eller inte ...* eller *hur* det *funkar...*

IV2: Vilka prioriteringar?

U1: Ja, *precis...* vilka prioriteringar och vilka *möjligheter* och... typ, *kostnader* och allt sånt där och måste ju ingå såklart också men...

IV2: Vad tänker du händer om man får för *mycket* hjälp då?

U1: ... man kanske slutar- att man börjar vila sig på... *hjälpen* istället, att man slutar hjälpa sig själv... Typ... eller ja...”

6.1.5 Gränsdragning för ansvarsbefrielse

Williams (2008) diskuterar individens ansvarsförmåga utifrån individens övriga kognitiva kapaciteter och gör en åtskillnad mellan de som inte *kan* och de som av lättja inte tar det ansvar de har kapacitet för (avsnitt 3.3). Nedan beskriver informanterna tre former av ansvarsbefrielse grundade på ålder eller bristande kognitiva eller psykiska förmågor. Vi tolkar det som att dessa ursäktade personkretsar utgörs av de som enligt Williams (2008) inte *kan*.

Gruppen funktionshindrade respektive de som lider av psykisk ohälsa kan betraktas som naturaliserade abnormaliteter (Svensson 2019,avsnitt 4.2): de avviker från normen samtidigt som deras kategorisering som abnormaliteter inte ifrågasätts.

Kognitiva funktionshinder

I följande citat uttrycker personalen direkt eller indirekt att personer som är "handikappade" eller tillhörande "LSS" inte kan utkrävas på samma ansvar som "normal-fungerande" vuxen. (LSS syftar till lagen om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade).

"P4: Nej, det tänker jag ju egentligen inte, utan v-... alltså... Det beror ju - så där finns det ju också olika svårigheter, vad *har* de för svårigheter. (---) Så jag tycker inte att de är mer ansvarslösa utan de behöver ju ett annat typ av *stöd*...[tvekande] än vad en normal-fungerande person *behöver*, liksom..."

"P2: Jag *tror* inte det... För jag *tänker*, man har det här med att hjärnan är ungefär utvecklad vid 25...någonstans *där* så har du... (---) ... då *kan* de *inte* säga typ så här "jag förstår inte varför jag lever i ett helvete" ... eller *inte* ha mentala förmågan att *förstå* att alla de här sakerna *hänt* av en *anledning*... och är det så att man har, alltså är det så pass *illa* att du inte kan *förstå* det... då är det en annan typ av problematik, då är du inne på LSS och det här...(---)"

"P3: (---)... ... men om jag tänker de gångerna som jag skulle vilja säga "*skärp dig*"... det vill jag ju säga till mina barn *hemma*, när de liksom inte *tar ansvar* för hur det ser ut på deras rum... då vill man bara säga "skärp dig... du är *inte rädd*, du- du är *inte handikappad*, du är ingenting, du är bara *lat*... jävla unge, skärp dig" ... ja... [skratt]"

Psykisk ohälsa

Nedan beskriver personalen människors bristande förmåga till att ta ansvar som en följd av deras psykiska ohälsa. De beskriver rädsla och brist på kraft vilket signalerar ett förhållningssätt där individen ses som oförmögen till att *kunna* göra mer (se Williams i avsnitt 3.3).

"P1: Över sig själva eller totalt, eller i och för sig det kanske är samma sak men, att man inte mår så bra kanske? Man har inte... *kraften* som behövs för att ... göra det..."

“P3: *varför* tar de inte ansvar?... .. ja... det kan jag nog bara koppla till att... man är rädd, egentligen, om sig själv, och när man är rädd... då ser man bara till sitt eget [tvekande] för man måste skydda sig... så då kan jag nog bara koppla det till *rädsla*... otrygghet... “mm”

En ungdom beskriver mer utförligt hur kraften tagit slut till följd av flera lönlösa ansträngningar och riktar ljuset mot brister i den omgivande miljön:

“U2: ...[tvekande] Alltså det är klart att det är jobbigt, egentligen... kanske man tänker att “men det är bara att *göra*” [tvekande] men det är inte så enkelt att “bara göra” ibland om man inte mår så bra liksom... och... man känner sig, man kan känna sig väldigt ... *m-maktlös*... så att man inte *orkar mer* för man har *försökt så länge* ... och liksom ropat på hjälp men så... *går det inte mer* [tvekande] för man är så *trött* på att göra det, för det [tvekande] *händer* inget [tvekande] men det är klart att det kan vara jobbigt ibland att man... liksom ... vet att man kan göra någonting... men man inte orkar, så man inte gör det...”

Efter en viss *ålder* förväntas du kunna ta eget ansvar

I dessa utsagor av personalen kan vi utläsa de skyldigheter de anser vuxna ha att själva kunna hantera sina omständigheter. Vi drar här en parallell till Baumans (2001) beskrivning av dagens samhälle där den yttre världen erkänns utgöras av motgångar, påfrestningar och risker, men att det har blivit individens skyldighet att kunna hantera dessa (avsnitt 4.3). Tankegångarna nedan rimmar också väl med den nyliberala diskursens idé om att individen varken bör förvänta sig eller vilja få hjälp (Pendenza & Lamattina 2019, avsnitt 4.4)

“P4: (---)För att, det - alltså, det- det man får inte *allt* serverat i livet... liksom. När du är *liten* så förväntas dina föräldrar ta hand om *dig*... men när du *ändå* blir en *viss ålder* så kan du inte förvänta dig att *alla* ska sköta... saker *kring* dig... längre, liksom, du måste... *vara med* i vissa delar.(---)”

IV2: (...) Du sa förut att du har, liksom, ansvar för *ditt* liv, i *alla* avseenden... [tvekande] tänker du likadant om den individen... under de omständigheterna som du beskrev *nu* (...)?

P2: *Nej*, jag gör en *distinktion*... mellan *barn och unga*... och... *vuxna*. (---) till viss ålder så är du en produkt av den miljön du växte upp i (---) Men efter en *viss* ålder, (---) kommer du till en tid där du måste äga din egen historia... (...) Du kan inte vara *65 år gammal* och vara... *otrevlig* mot människor på stan. När någon frågar dig “varför är du så jävla otrevlig?” bara “min mamma brukade skrika på mig”. Det var *40 år sedan... hantera det!* (---)

IV1: Men om samhället, *brister* i ... sin hjälp med att behandla de här ungdomarna då? (...)

P2: Jag tänker att du kan ta det ansvaret *ändå*... Det är bara *så lång tid*, (---) Du är samhällets barn tills du inte är ett *barn* längre, liksom. Du går vidare till nästa... (---)...Börja bygga upp din egen identitet, och inte vara ett *offer*... för din historia, utan du *äger* din historia. Och äger du din historia då kan du ta *ansvar* för röra sig vidare... (---)”

En ungdom problematiserar dock den åldersgräns vårt samhälle bestämt för när en individ ska definieras som vuxen (och därmed kunna utkrävas på mer ansvar). Denna replik betraktar vi som ett synliggörande av vårt samhälles sociala konstruktion av ålderskategorier. Språket formar hur vi reglerar samhället och hur vi förstår vår omvärld liksom oss själva (Bergström & Boréus 2018; David & Sutton 2016, avsnitt 4.1). Men Winther Jörgensen och Phillips (2000) menar att det enligt Fairclough, är möjligt för människor att utifrån sitt förnuft hålla sig kritiskt till rådande föreställningar (avsnitt 4.1). Ungdomens utsaga kan därför betraktas som ett kritiskt motstånd mot den rådande diskursen samt som ett tecken på interdiskursivitet.

”IV1: (...) *tänker* du att ansvar är någonting- är det *alltid samma* eller blir det mer ansvar *ju äldre* man blir.

U2: “mm” jag har ju- många av mina kompisar tycker att det blir mer ansvar när de har fyllt 18 och att det händer någonting, men jag tycker inte att [tvekande] ... alltså när jag fyllde 18 så *hände* ju inte så mycket(---) eller det är klart att man har mer ansvar, man är vuxen, (---) men det är inte så att ... jag känner mycket *mer* ansvar för att jag blir äldre liksom, *inte än* i alla fall. [fniss]”

Gränsdragningen ska göras av professionella

Trots diskursen om individens ansvar för sig själv anser informanterna att det är upp till professionella att bedöma om och vilken hjälp en människa ska få. Individen har således ansvar för sina framgångar och motgångar men inte för *om* hen ska beviljas hjälp. Bauman (2001) menar att vår tids upplösning av tron på ett samskapande samhälle, i kombination med ekonomiska globala styrkrafter, fått oss att betrakta behövande människor som överflödiga bördor. I brist på solidaritet finns inga incitament till att hjälpa och hjälpen blir enbart en kostnad, och därför något vi inte frikostigt vill ge (avsnitt 4.3). Nyliberalismen trycker också på att samhällets ansvar ska begränsas till att endast upprätthålla de mest elementära mänskliga rättigheterna (Pendenza och Lamattina, 2019, avsnitt 4.4).

”IV2:(---) Tycker du att en... individ som ropar på hjälp, *alltid* ska få det? (...)

P2: Jag tycker att det räcker för att, vad heter det, [tvekande] socialtjänsten ska utreda... *Eller* familj ska... *kolla* om de kan hjälpa till... för det är inte alltid samhällets ... *ansvar*...(---) Socialtjänsten får göra en utredning, och utifrån det får man säga så här... du *klarar faktiskt* av mer än du tror du klarar av. “Det här är lite offerkofta... och lite svårigheter” eller “det här är bara svårigheter, du behöver mer hjälp” eller “det här är bara offerkofta... *jobba* fan”.

“IV1: Vem är det som gör den gränsdragningen?

P4: Ja, det är la någon doktor...(---)...när det gäller psykiskt ohälsa så är det ju att man måste lyssna till personen som sitter på andra sidan... vad *uttrycker* den, är det här något... *normalt*, liksom, alla har vi ju *ångest ibland*, men är det någon normal ångest... eller är det någonting som den behöver *hjälp* med eller... *är* det röster i huvudet eller är det bara att den har väldigt mycket *tankar*...(---) Alltså, sådär, vad ... och *det* får ju bara en läkare ... göra bedömningen, då, alltså, tänker jag. [tvekande] ... utifrån... samtal med... den som det *berör*. För att... ibland... kan ju de kanske känna, alltså, det är ju många man möter på som bara “Ja! Men jag har nog någon psykisk sjukdom”, “Nej, det *tror* jag inte”...Alltså, utan *alla* människor har ångest ibland eller så här, men vi måste bara ... du kanske har *lite* mer än vad jag har, men det är ju inte något onormalt... alltså, liksom, vi måste lära oss att hantera ångesten, för att idag är det ju många som inte vill *känna* ångest, för det är *jobbigt*. “Ja, det är jobbigt att *känna* ångest” men *hur* ska du kunna *leva* med det, för det kommer du göra hela livet, du kan inte *proppa dig* full med mediciner, liksom... det kommer du inte må bra av ändå...[tvekande] ...”

I citatet från personalen, **P4**, kan vi åter se tankegångar som enligt Bauman (2001) innebär att det är upp till individen att, trots motgångar, hantera sina omständigheter. Därtill tolkar vi uttalandet “nej, jag tror inte det” som skepsis mot människors egna upplevelser och som om samhället måste slå vakt om sina resurser så att de inte slösas bort på oberättigade människor. Nyliberalismens tro på att samhällets enbart ska förhindra negativ rättvisa (Pendenza och Lamattina 2019, avsnitt 4.4) kan tänkas aktualisera gränsdragningen för vad en individ borde stå ut med. Utifrån tron om att samhällets involvering ska hållas till ett minimum blir det rimligt att fokusera på vilka som kan avfärdas hjälpinsatser.

“**IV1:** (---) Alltså när tycker du att [tvekande], eller vem drar gränsen för, det funkar det funkar inte?”

U1: det är ju samhället.

IV1: Ja, borde det vara samhället eller borde det vara individen?

U1: nej, det *borde* vara samhället.

IV1: det borde vara samhället, ok.

U1: ja, för det måste ju finnas någon *standard* eller någon linje som alla är beredda att gå på, som man röstar fram eller någonting, som alla kan *följa efter...* *kan* man inte följa det så behöver man ju hjälp från samhället. Kan man - kan man det så är det inga problem, men kan man inte det så måste man ju kunna få sin *räddning* på något sätt...”

Ungdomen **U1** uttrycker att en individ måste kunna få “sin räddning” från samhället vilket antyder ett kritiskt skede som rör sig bortom insatser för stöd. Behovet av räddning kan tolkas som den nivå av inskränkning av mänskliga rättigheter som enligt nyliberalismen föranleder samhällets ingripande utan risk för “negativ rättvisa” (se Pendenza och Lamattina 2019, avsnitt 4.4)

Individens maktlöshet inför professionellas bedömning

Avslutningsvis vill vi lyfta fram några citat som ger uttryck för ungdomens maktlöshet i förhållande till både beslutsfattare och den liberala diskurs som säger att allt är upp till individen (se Bauman, 2001; Pendenza & Lamattina, 2019). Ungdomen utmanar diskursordningen och frågar sig om en ska behöva vara döende för att få hjälp vilket föranleder oss att tro på Pendenza och Lamattina (2019) prognos om att nyliberalismen leder till välfärdssystemets fall (avsnitt 4.4).

”**IV2:** [tvekande] Hur tänker eller känner du när du upplever att *samhället* brister i att ta ansvar för människor?

U2: (---) Jag blir *jätte-* förbannad och man känner sig... så *maktlös* för de är så... i *överläge* och man kan liksom inte *göra något mer än att försöka*, (---)

IV1: Jaha, de *lyssnar* på dig men det *händer* alltså ingenting?

(---)

U2: Nej, men jag har ju *sagt* många gånger till dem, (---) va-krävs det att man ... är *döende* för att ... få hjälp... eller vad är det som *krävs* för ... att *sjukvården* ska *agera*?...(...)”

Kap 7

7. Slutsatser

Ansvarsbegreppet konkretiserades av informanterna som ett agera i förhållande till yttre förväntningar. Förutsättningar för att kunna göra detta uppgavs ankomma på individuella förmågor, individens karaktär samt kvaliteten på den relation ansvaret utgjordes av. Vi känner igen samtliga uppfattningar från både Söderströms (2006) och Williams (2008) definitioner av ansvar.

Överlag var informanternas uppfattningar också samstämmiga med Baumans (2001) och Pendenza och Lamattinas (2019) analyser av ett individualiserat samhälle respektive en nyliberal diskurs: Samtliga informanter betraktade det egna ansvaret gå före samhällets ansvar för individen. Det egna ansvaret uppgavs därtill omfatta livets alla områden, vilket förtydligades med uttalanden om individens ansvar att hantera också ens bristande förmåga till att ta ansvar.

I den mån samhället ansågs vara skyldigt att hjälpa människor ankom enligt personalen på särskilda förutsättningar: kognitiva funktionshinder, psykisk ohälsa, eller att den behövande var ett barn. Dessa kategorier speglar enligt Williams (2008) uppdelning de som på grund av legitima omständigheter *inte kan*, och därför eller ej kan klandras för sin hjälplöshet.

En ungdom problematiserade distinktionen mellan barn och vuxna och det ansvar som per automatik förväntades komma när en individ fyllt 18 år. Konstruktionen av vuxenhet och ålder blev således ifrågasatt, och ungdomen gav uttryck för vad Winther Jörgensen och Phillips (2000) kallar kritiskt motstånd.

Beträffande psykisk ohälsa förklarade en ungdom att det krävdes när på livshotande tillstånd för att få hjälp medan en personal lade vikt vid att inte för lättvindigt tro på en individs upplevda psykiska lidande. Å ena sidan gav ungdomen uttryck för att vilja bli tagen på allvar och å andra sidan gav personalen uttryck för att inte vilja låta sig luras. Den senare kan förstås utifrån Pendenza och Lamattinas (2019) beskrivning av det nyliberala samhällets rädsla för ”negativ rättvisa”: samhällig inblandning i individers privatliv betraktas som ett potentiellt hot. Därtill kan vi förstå personalens eventuella distansering utifrån Baumans (2001) analys av hur utsatta människor, i egenskap av att vara överflödiga i ett individualiserat samhälle, inte längre tillskrivs omgivningens sympatier.

7.1 Egna reflektioner

Vi har funnit det otroligt intressant men också skrämmande att göra denna studie och skriva denna uppsats. Skrämmande för att vi förvånades över i vilken omfattning och till vilken utsträckning individen förväntas ansvara för sitt eget liv. Personligen tycker vi det är högst problematiskt att idén om individens ansvar och frihet står över kollektivets skyldighet att värna sina medlemmar. När vi sedan finner att denna tro slagit rot även i det sociala arbetets sfär, och än mer alarmerande, bland mottagare för sociala insatser, blir vi mörkrädda.

Förvånande nog fann vi dessa fynd på en arbetsplats vi upplevde präglas av solidaritet och omsorg. Är detta ett tecken på att socialt arbete existerar i ett spänningsfält mellan solidariska respektive individualistiska krafter? Har det alltid sett ut så eller är det intåget av en ny diskurs vi ser? Huruvida tron på det egna ansvarets suveränitet är ett resultat av nyliberala tankegångar låter vi vara osagt och konstaterar bara att denna uppfattning och nyliberalismen gifter sig väl med varandra.

Beträffande vår jakt på att finna ansvarets kärna har vi ännu inte nått vårt mål. Vi konstaterar istället ett motsägelsefullt samband: Ansvar betraktas utgöras av att agera i förhållande till yttre förväntningar och krav. För att klara av detta förutsätts både kognitiv och emotionell kompetens som uppges formas av yttre påverkan. Men ändå anses individens bristande ansvarsförmåga bero på individen själv.

Med hänsyn till ansvarsbegreppets komplexitet anser vi det viktigt att människor beaktar och tydliggör vilken form av ansvar det är de utkräver, särskilt beträffande människor i utsatta positioner. Ansvar att lyda respektive att agera självständigt förutsätter olika förmågor och omständigheter. Vi menar att det är en god sak att förhålla sig kritisk till varför, med vilken rätt och av vem vi utkräver ansvar samt att tydligt kommunicera dessa förutsättningar till den det berör. Att känna sig ansvarsfull kan också upplevas stärkande, varför en lättvindig och kategorisk uppfattning av vilka som inte kan eller bör ta ansvar kan vara diskriminerande. Vi betraktar ansvarstagande som en för var situation unik uppgift och anser därför att ställningstagande måste göras med hänsyn till varje tillfälles specifika omständigheter.

7.2 Förslag på vidare forskning

Vår studies ringa omfattning föranleder en nyfikenhet på hur ansvarsbegreppet uppfattas på andra arbetsplatser inom socialt arbete, i samhället i stort och i andra länder.

Sverige utmärker sig med att vara ett land där välfärden tagit över ansvaret för områden, såsom barnomsorg och äldrevård, som på annat håll tillskrivs familjer och grupper. Det kollektiva ansvaret kan sägas ha skiljts från individen och anonymiserats. Kan denna utveckling paradoxalt nog ha gett upphov till ett lätt offer, där individen upplever sig stå ensam, för den nyliberala diskursen? Har diskursen om individens eget ansvar svårare att slå rot i samhällen med högre grad av organiserade och starka familje- och släktband?

Litteraturförteckning

- Bauman, Zygmunt (2001) *Det individualiserade samhället*. Göteborg: Daidalos
- Boréus, Kristina & Charlotta Seiler Brylla (2018) Kritisk diskursanalys. I: Göran Bergström & Kristina Boréus (red.) *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Börjesson, Mats (2003): *Diskurser och konstruktioner: En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur
- Börjesson, Mats & Eva Palmblad (2007): Introduktion. I: Börjesson, M & Eva Palmblad (red.) *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber AB
- Börjesson, Mats & Alf Rehn (2009) *Makt*. Malmö: Liber AB
- David Matthew & Sutton D. Carole (2016) *Samhällsvetenskaplig metod*. Stockholm: Studentlitteratur
- Eide, Tom & Hilde Eide (2004) *Kommunikation i praktiken - relationer, samspel och etik inom socialt arbete, vård och omsorg*. Malmö: Liber AB
- Kvale, Steinar & Svend Brinkmann (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Pendenza, Massimo & Vanessa Lamattina (2019) 'Rethinking Self-Responsibility: An Alternative Vision to the Neoliberal Concept of Freedom', *American Behavioral Scientist*, 63 (1), pp. 100–115
- Permer, Karin & Lars-Göran Permer (1994) *Begreppet ansvar: en litteraturgenomgång och en empirisk studie i skolan*. Pedagogisk metodisk utveckling N:r 128, Kristianstad
- Runquist, Weddig (2015-10-20) *Anvisningar om transkribering av kvalitativa intervjuer i C-uppsatsen*. Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete [läroobjekt]
<https://canvas.gu.se/courses/20663/files?preview=512998>
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet

Skau, Grete Marie (2003) *Mellan makt och hjälp- Om det flertydiga förhållandet mellan klient och hjälpare*. Malmö: Liber AB

Svensson, Peter (2019) *Diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur

Söderström, Åsa (2006) "Att göra sina uppgifter, vara tyst och lämna in i tid": om elevansvar i det högmoderna samhället. Karlstad: Pedagogisk Estetisk- Filosofiska fakulteten Karlstads universitet

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet
<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>

Vetenskapsrådet (2018) *Informerat samtycke*. <http://www.codex.vr.se/manniska2.shtml>
[2019-04-08]

Vincent Nicole A. (2011) A Structured Taxonomy of Responsibility Concepts. I: Vincent N., van de Poel I., van den Hoven J. (red.) *Moral Responsibility. Library of Ethics and Applied Philosophy*, vol 27. Springer, Dordrecht

Williams, Garrath (2008) 'Responsibility as a Virtue.' *Ethical Theory and Moral Practice*, vol. 11, no. 4, pp. 455-470

Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Bilaga 1

Informationsbrev

Hej!

Vi är två studenter på socionomprogrammet på Göteborgs Universitet som ska skriva en kandidatuppsats. Vi vill undersöka hur ett vardagligt begrepp används och förstås. Vi söker därför personer som arbetar med eller får hjälp av socialt arbete. Vi vill utföra en semistrukturerad intervju med frågor som vid behov går att nyansera och med utrymme för fler frågor.

Ditt deltagande är frivilligt vilket innebär att du när som helst kan avbryta intervjun eller välja att inte svara på vissa frågor.

Vår ambition är att i möjligaste mån aidentifiera intervjupersonen genom att koda individuella uppgifter, vi kan dock inte garantera full anonymitet då det t.ex. är av relevans att uppge om den intervjuade är personal eller mottagare av insatser. Vi kommer spela in intervjuerna med ljudupptagning som raderas så snart intervjuerna har skrivits ner på papper.

Vi uppskattar att intervjun kommer pågå mellan 30-60 min.

Tacksamma om du vill medverka!

Mvh Mehmet Coskun och Penny Holm

Bilaga 2

Intervjuguide

Frågor ställda till endast anställda:

Vad har du för utbildning?

Hur länge har du jobbat här?

Ålder?

Frågor ställda till alla parter:

Vad tänker du när jag säger ordet ”ansvar”?

Vad innebär det att “ta ansvar”?

Vilket ansvar tänker du att samhället har för människors välmående?

I vilka avseenden tänker du att du har ansvar för ditt liv?

Vad tror du det beror på att vissa människor brister i att ta ansvar?

Vad tänker du om begreppet ” eget ansvar”?

Hur känner/tänker du när du upplever att samhället brister i att ta ansvar för människor?

Hur känns det i dig när du upplever att du brister i att ta ansvar?

Bilaga 3

Tema- Schema

Ansvar är:

Relationellt (ar) **16**

Att ta ansvar innebär att:

Att *ha* ansvar (ha) **10**

Agera: att göra (Ag, eh) **58**

Inte agera:

att inte göra fel/för mkt (aig) **5**

Stå till svars (sts) **2**

Vad gör man:

konkreta praktiska saker (kps) **21**

skyddar någon (ask) **7**

kommunicerar (kom) **5**

tar hand om (th) **14**

blir något (abl) **4**

gör val (afv) **19**

tänker och reflekterar (aft, R) **9**

hanterar s. omständigheter (aho) **15**

äger sin historia (ädh) **4**

rättar sina brister (arb) **6**

ger (aag) **5**

får den andre att göra (afag) **9**

ber om hjälp (abh) **6**

klarar sig själv (kss) **1**

Det man gör ska vara gott:

Göra gott (gg) **4**

konkret:

vara respektfullt (res) **5**

följa regler/lyda (Fr, AL) **5**

Att inte ta ansvar innebär:

att inte göra det en borde (oaig) **11**

att slarva (is) **5**

ansvarslöshet beror på:

Lättja (L) **7**

att en struntar i det (sid) **10**

Förutsättningar för att

kunna ta ansvar:

förutsättningar (fö) **28**

att kunna (ak) **47**

konkret:

empati (E) **5**

självkontroll (kms) **4**

måsten och krav (k) **18**

omdöme (OD) **7**

ålder och mognad (åm) **13**

bra prioriteringar (prio) **7**

personlighet/ansvarskänsla (P,akä) **21**

att det finns förväntningar (fv) **14**

att kunna skärpa sig (sks) **5**

förståelse (för) **13**

ork (ork) **10**

Vilja/motivation (vm): **19**

konkret:

vilja vara till lags (vatl) **3**

vilja prestera (pres) **2**

känna förtroende/inte vilja svika

förtroende (ft) **15**

beror på vem som påverkas (vp) **13**

beror på konsekvenser (kons) **22**

Förklaringar till att inte kunna

ta ansvar

socialt arv (sa) **4**

brister pga mående (bpm) **20**

att en tagit för mkt ansvar (fma) **3**

brist pga självinsikt (bps) **1**

X endast en personal

X endast en ungdom

X endast personal

X endast ungdomar

X både personal och ungdomar

X alla uppgav detta

Vems är ansvaret:

Föräldrar/Familjen (Fa, Förä) **20 (1)**

Individuell ansvarsfördelning (iaf) **13**

ansvars-hierarkier (ah) **2**

Eget:

ansvar för mitt egna liv (aeg) **15**

upp till mig (utm) **24**

Samhällets ansvar:

Strukturell ansvarsfördelning (saf) **18**

man måste få hjälp (mfh) **7**

Gränsdragning för strukturellt

kontra individuellt ansvar:

Samhället *vs* individen (si) **31**

Gränsdragning för individuellt

ansvar (G) **17**

Rättigheter *vs* skyldigheter (RS) **5**

Bedömning av individens förmåga

(baf) **21**

Känslor och tankar

kopplade till

ansvarsbegreppet:

Ansvarsbörda (abö) **4**

Skuld-känslor (sk) **4**

Självkländer (sjk) **4**

Det är värre att svika andra än sig

själv (vsa) **8**

maktlöshet (ml) **3**

Förvirring och ambivalens i

förhållande till ansvarsbegreppet:

oklart (ok) **17**

ambivalens (ab) **5**